

L'estructura de la propietat, agent bàsic en la producció de l'espai urbà: el cas dels barris obrers del sud-oest de Barcelona

Carles Carreras i Verdaguer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT, AGENT BÀSIC EN LA PRODUCCIÓ

DE L'ESPAI URBÀ:

EL CAS DELS BARRIS OBRERS DEL SUD-OEST DE BARCELONA

Aceptada
Marraco [signature]

Tesi doctoral dirigida pel
Dr. Horacio Capel Sáez
presentada a la Facultat de Geografia
i Història el mes de setembre de mil
nou-cents setanta-vuit.

BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

0700400078

R. 709.786

CARLES CARRERAS i VERDAGUER

LIMINAR

Els treballs d'aquesta tesi doctoral que avui presentem foren iniciats el gener de 1973, gairebé tot seguit d'haver acabat la tesi de llicenciatura, que llavors era ja en curs de publicació. La idea inicial era d'analitzar l'estructura de la propietat en algun sector dels barris obrers del sud-oest de Barcelona, d'Hostafrancs o de Sants, en procés de canvi ràpid, per tal d'estudiar-ne l'impacte que sobre aquest procés tenia justament. Anàlisi que volgueren realitzar sobre una base única, el cadastre de la riquesa urbana, tal com és explicat en el capítol cinqué de la primera part.

Un cop realitzat, però, el buidatge de les fitxes corresponents al sector que ens era més conegut, el d'Hostafrancs, i extretes les primeres deduccions, resultà que aquella informació no podia reflexar totes les dades que hauriem necessitat. Aixó ens obligà a diversificar les nostres recerques i, sobretot, a entrar en contacte amb la població dels barris de que volíem tractar i amb llurs problemes. Aquest fet trastocà gairebé les nostres intencions inicials i ens féu desitjar que el nostre estudi pogués ésser útil d'alguna manera a aquesta gent i a la seva lluita. A aquestes aspiracions respón el treball final que ara presentem, molt més complexe que no havíem pensat an començar-lo i en donar-li nom. Els propietaris del sòl, la seva formació com a grup, la seva disgregació, segueixen essent, però, l'eix central que articula el conjunt de les pàgines que segueixen.

Agraïments:

Agraïr públicament l'ajut de totes les persones que ho han fet és completament impossible, i no és un fòrmula, sinó la realitat més viva. A tot el llarg del treball utilitzo la primera persona del plural, i no en sentit majestàtic, sinó per a reflexar justament que gràcies a aquesta multitud d'ajuts que he rebut en tot moment, gairebé mai he sentit que realitzava un treball individual.

Vull destacar-ne, però, sobretot tres persones, que representen tres sectors diferents. Primerament, la meva dona, Mercedes Marín Ramos, companya i col·lega gràcies a l'ajut moral i material de la qual he pogut fer totes i cada una de les parts d'aquest treball. Segonament, el director, Dr. Horacio Capel Sáez que ha cregut en el resultat final i ha sabut redreçar moltes vegades el rumb del treball; en ell vull regraciar tot el departament de Geografia. Finalment, el president de l'Arxiu Històric de Sants-U.E.C., Anselm Cartaïà, erudit i militant, els coneixements i encoratjament del qual no m'han mancat cap moment. En ell vull regraciar també tots els santsencs innombrables a qui dedico el meu treball.

Amb Na Mercè Tatjer i Mir hem seguit moltes vegades els mateixos passos i sempre n'he pogut treure un guiatge. Amb James R. Kelly, he compartit mantes sessions de treball que m'han ajudat a no defallir. Anna Parrón i Pilar Carreras han volgut mecanografiar els meus originals no sempre prou endreçats.

A tots ells dec els encerts de la meva feina; els errors i manaments només a mi me poden ésser atribuïts.

I PART

L'ESTRUCTURA TEÒRICA I LES BASES PRÀCTIQUES DEL TREBALL

01. ESPAI I POLÍTICA

"... cuando leíamos El Capital y casi llorábamos con la descripción del proletariado aprimido en una Inglaterra en plena fiebre de la industrialización... ¿Recordais, jovenzuelos inexpertos?

Eva FOREST, Diario y cartas desde la cárcel. Ed. des femmes, París, 1975; pàg. 126.

Una emoció similar s'experimenta quan hom llegeix també La situació de la classe obrera a Anglaterra, l'obra d'Engels que en un altre lloc hom cal·licat de primer estudi urbà moderna (1), escrita vint-i-dos anys abans de l'aparició del primer volum de l'obra que comenta Eva Forest.

Curiosament, aquestes anàlisis de l'espai -urbà en aquest cas- són fetes des del punt de vista d'uns polítics com Engels o Marx, en l'obra dels quals algú ha assenyalat llur "negligència" en l'estudi teòric de l'espai com a concepte (2), mentre entre els estudiosos de l'espai, especialment entre els geògrafs, s'ha registrat tradicionalment una desconnexió molt marcada entre llurs estudis i les reflexions de tipus polític, si més no fins a èpoques molt recents.

recents:

Així, malgrat que les crítiques més modernes han anat descobrint les postures ideològiques compromeses amb el "poder" dels geògrafs clàssics (3), llur imatge de conreadors d'una "ciència neutral", és encara forta avui i, sobretot, segueix fent escola entre la comunitat de geògrafs de països diferents, entre els quals el nostre no n'és cap excepció.

Oblidats convenientment els precedents llunyas de Kropotkin o de Réclus (4), la Geografia que hom ha anomenat "dels professors", ha estat bàsicament dedicada a reproduir els discursos elaborats durant el seu procés d'institucionalització, discursos volgutament ben allunyats de consideracions polítiques -contingents! - Alhora aquesta Geografia ha anat analitzant parcel·les de territori per tal de trobar recolzaments pràctics al seu discurs. Les recerques han estat fetes sense finalitats polítiques explícites, és clar, però correntment han proporcionat un material informatiu molt valuós per a les instàncies diferents del poder (5).

No ha estat fins a la fi dels anys seixanta, després de les discussions agres entre els geògrafs "tradicionals" i els "new geographers", amb la crisi general consegüent dins de la Geografia, quan s'han iniciat de ple les reflexions polítiques. Efectivament, després de les reflexions teòriques profundes, i com una continuació lògica del procés de renovació epistemològica iniciat, va començar la in-

terrogació sobre el paper polític del geògraf, sobre el paper polític de la Geografia ella mateixa.

De tota manera, abans d'analitzar el procés de crítica política que ha afectat de manera igual a la Geografia "tradicional" i a la "New Geography", cal assenyalar-ne com a mínim dos precedents clars, de signe ben divers, de relació entre les anàlisis espacials i les idees polítiques.

En primer lloc cal destacar la geopolítica, corrent que entronca clarament amb l'evolucionisme i, per tant, amb el determinisme o, millor, ambientalisme de l'escola alemanya sobretot de Ratzel, que caigué però en un mecanisme molt més barroer en assimilar totalment els estats a organismes vivents. La Geopolítica, formulada pel suec Kjellén el 1916, tingué el seu gran esclat a l'Alemanya d'entreguerres, fins a esdevenir un dels elements més importants de l'aparat de propaganda de la reconstitució de l'Estat alemany i, posteriorment, de l'Alemanya nazi. El seu capdavanter en fou Karl Haushofer (1869-1946) que explicà geopolítica a la universitat de Múnchen de 1919 a 1933, on creà el 1924 la revista Zeitschrift für Geopolitik (6); conegué personalment a Hitler, justament quan aquest era empresonat i dictava al seu col.laborador Rudolf Hess el llibre Mein Kampf, en el qual alguns hi han vist influències de les teories de Haushofer; d'aquesta coneixença i d'aquestes influències vindria l'expansió de la geopolítica a partir del 1933 a Alemanya, i amb l'ascens del nazisme i del feixisme la seva extensió per Europa i per Japó (7).

La geopolítica de Haushofer elevava la terra i la raça a categories superiors, sobretot la terra centroeuropea i la raça "aria"; els estudis geogràfics no jugaren però un paper només ideològic, sinó que s'esmerçaren en anàlisis utilitàries com l'estudi dels recursos naturals, tant dels necessaris per a la creixença de l'Estat alemany -que ideològitzarien com el famós Lebensraum- com dels que podia disposar l'enemic per tal de mesurar la seva força i la seva capacitat de resistència. Foren aquests plantejaments "geogràfics" els que originaren el nou concepte de "guerra total". Una de les eines que més desenvoluparen els geopolítics foren els mapes, especialment els mapes molt monogràfics (8), entroncant així amb el corrent vidalià dels mapes històrics (9).

Un segon precedent, de signe ben contrari però, que voldria assenyalar és el de l'aparició a l'escola geogràfica francesa dels primers professors marxistes els anys cinquanta. En un altre lloc ja havíem assenyalat a Pierre George com un precedent del que aleshores anomenàvem "geografia del Compromís" (10), el que avui coneixem com a geografia radical. Efectivament, en aquest període Pierre George inicià les seves publicacions, tan abundants i que aviat serien traduïdes. En elles no trobem reflexions teòriques sobre espai i política, ni tan sols una superació del modus de fer de l'escola francesa eminentment descriptiu, però sí que hi trobem els primers mots de caire marxista, els primers estudis de l'U.R.S.S., la divisió del món, per primera vegada en obres geogràfiques, segons criteris socio-polítics (11).

Però d'altres també iniciaren aquest camí en d'altres especialitzacions, com és el cas de Tricart i Dresch (12) a la geomorfologia, o el de Yves Lacoste, del qual el 1963 ja rebíem la seva primera publicació en català i sobre els països subdesenvolupats (13), o el de Kayser en els estudis conceptuals sobre la regió. Justament el 1964 aparegué una obra col·lectiva de George, Lacoste, Guglielmo i Kayser, la Géographie active, que si més no pels estudiants de Geografia d'aquells moments ens obrí uns primers horitzons que ens permetien de vincular les nostres preocupacions polítiques amb la professionalització. D'altra banda caldria conèixer i estudiar -si ningú no ho ha fet encara- els problemes que la vinculació política d'aquests homes, la majoria del P.C.F. si més no fins al 1968, els hi va originar dins de la comunitat de professors de Geografia francesos. Problemes d'aquest tipus explicarien l'apoltronament posterior d'algun d'ells.

El moment important, però, en la introducció de les reflexions polítiques entre els geògrafs es produí primer als Estats Units a rel, bàsicament, de la crisi social general dels anys seixanta. El moviment pels Civil Rights i les conseqüències de la guerra de Vietnam marcaren el gran tombant de la investigació en ciències socials a nord-amèrica, i, per tant, també en Geografia (14). Als moviments radicals d'altres ciències, s'hi ajuntà aviat l'estudi de les conseqüències espacials del racisme, de la pobresa i de tota classe de marginació social; el moment culminant s'assolí el 1967 amb l'expulsió de William Bunge -el formulador del primer text complet de la New Geography (15)- de la Wayne

State University de Detroit. A partir d'aquest fet, Buge creà la Society for Human Exploration (1968) i inicià les seves "expeditions", fins ara el mètode de treball més autènticament rupturista amb la Geografia tradicional, quantitativa o no. El 1969 aparegué ja Antipode (16) que ha esdevingut l'òrgan d'expressió dels geògrafs radicals nord-americans, en torn del qual han anat elaborant el seu mètode a partir, sobretot, dels grups d'estudi de l'obra de Marx.

En aquest camí els hi fou providencial l'arribada als Estats Units, a la Johns Hopkins University de Baltimore, de David Harvey, el britànic que havia publicat una de les obres més importants de la New Geography (17), expulsat de la universitat de Bristol -potser més que expulsat, "exclós", perquè a la Gran Bretanya no s'expulsa! - per les seves idees socialistes que el dugueren a escriure els textos teòrics més importants de la primera Geografia radical (18).

Per bé que conceptualment ha estat aquesta Geografia radical nord-americana la que ha engatjat més les reflexions polítiques sobre l'espai: "On the foundation of the resulting alternative explanations, a radical political programme for restructuring society is erected, while around this programme develops a culture which reflects the experience and the wishes of a re-awakened people. Radical science is thus the conscious agent of revolutionary political change. And radical geography is one part of it, sharing the same aims, using the same methods, but specializing in a certain

set of the relationships from which society is made" (19); les seves influències al nostre país han arribat amb retard -les primeres traduccions a Geocrítica són de juliol de 1976- i no han tingut la mateixa profunditat que els camins més o menys paral·lels que han seguit les ciències socials a França. Ens agradi o no sembla que l'"escola francesa" segueix marcant encara una mica el ritme de les nostres preocupacions.

A França coincidiren dos aconteixements diferents que han permès la difusió a nivells també diferents de les reflexions en torn les implicacions espai-política. D'una banda hi ha el desenvolupament del que hom coneix com a "Nouvelle Ecole Française" de filòsofs, formada per gent com Althusser, Balibar, Bettelheim o Poulantzas, que aporten conceptes fonamentals al pensament marxista, com "formació social", sobretot, després d'una "nova lectura" de Marx (20). Aquests avenços teòrics han estat difosos ràpidament -de vegades massa ràpidament potser a través de la "vulgata" de Marta Harnecker (21) -entre els especialistes de les ciències socials, historiadors, sociòlegs, geògrafs i antropòlegs especialment. En ells també, però, hom hi ha trobat a faltar una anàlisi profunda del significat del concepte espai, com més avall comentarem.

D'altra banda un aconteixement social sacsejà tota la societat francesa i en trasbalsà especialment les estructures universitàries de tot l'ensenyament i de la recerca: el "maig 68", el desè aniversari del qual fa ben poc que ha

estat celebrat. La revolta dels estudiants, la nova solidaritat classe obrera-estudiants, la timidesa i superació de les estructures polítiques tradicionals, sobretot les de l'oposició, provocaren un veritable tall, fins i tot epistemològic en el desenvolupament de les disciplines universitàries. Els marxistes tradicionals restaren aliniats amb la dreta, alhora que els revoltats cercaven nous camins d'organització i de reflexió.

D'ambdós aconteixements en sortiren més o menys tard, més o menys deslligats dos corrents de reflexió sobre espai i política que han tingut una influència gran en els darrers avenços de la geografia.

El primer corrent s'originà en torn del filòsof Henry Lefebvre (22) en el camp de la sociologia, i de la sociologia urbana concretament. Ell ja el mateix 1968, deu anys després de la seva ruptura amb el P.C.F. publicà la seva obra Le droit à la Ville que ha iniciat aquest tipus de reflexions, i que ha tingut una gran influència arreu; aquesta obra fou la que m'inspirà el fil conductor en la meua tesi de Licenciatura. D'aleshores ençà ha publicat un gran nombre d'obres sobre la mateixa temàtica que seràn progressivament esmentades, però sobretot cal citar la creació el 1970, juntament amb Anatole Kopp i Raymond Ledrut, de la revista Espaces et Sociétés que ha esdevingut l'òrgan d'expressió dels urbanistes marxistes de França i de la seva àrea d'influència (23).

El segon corrent s'ha originat més recentment i és el pròpiament geogràfic, empès per un Yves Lacoste renovellat que inicià la destimificació de la neutralitat de la Geografia (24) i ha acabat amb una reedició total d'aquella seva obra pionera sobre els països subdesenvolupats (25). Amb ell com a director sorgí a començaments de 1976 la revista Hérodote, que aporta un nou concepte de les revistes geogràfiques i que treballa els punts de vista radicals; Hérodote ha assolit una gran difusió i hi ha projectes d'editar-la a Itàlia (26) i a l'Estat espanyol, en castellà de cara al mercat d'Amèrica Llatina (27). A partir de l'experiència d'Hérodote han sorgit a França d'altres revistes similars, com la més esquerrista Attila, o Place, especialitzada en qüestions urbanes, o GIAM, dedicada a les qüestions rurals (28).

De tota manera, si prenem l'article sintetitzador de Richard Peet sobre la Geografia radical, podrem veure que a la seva bibliografia, només figuren dos autors francesos: Lacoste i Lefebvre (29).

Evidentment, aquesta introducció a la qüestió espacial i política traspu subjectivitat, ja que tracta d'assenyalar les coordenades epistemològiques i ideològiques de l'autor, no de fer un resum sobre la Geografia radical -que negurament tampoc deixaria d'ésser subjectiu. Per aquesta raó hi manquen moltes coses, unes per innecessàries, moltes, masses, per inconegudes. De totes maneres crec necessari citar l'escola soviètica que amb un encert més o menys assenyalat ha tractat des del 1917 d'aplicar les teories de

Marx i Lenin als estudis geogràfics, i que cal reconèixer que desconeix fonamentalment; així com les aportacions genuïnament italianes fetes no en el camp de la Geografia, tant restringit i, sinó sobretot en el de l'arquitectura --amb coses com la revista Contro-piano, o autors com Rossi, Aymonino, Samonà o Campos. L'obra de Gramsci, imprescindible en aquestes tasques, transcendeix evidentment aquest camp.

01.1 UN NOU CONCEPTE D'ESPAI

Per bé que la Geografia ha treballat sempre amb aquest concepte, les reflexions teòriques al seu entorn han estat molt escasses. Ja fa més de quatre anys, i com a part de les meves tasques a la "Gran Enciclopèdia Catalana", vaig haver d'elaborar, com a geògraf, una definició d'espai. Aleshores vaig recórrer a col·laborar amb els economistes -que val a dir que no tampoc no avançat gens en la definició teòrica d'aquest concepte- i vaig agafar el camí més fàcil, resumint les idees del llibret de Dollfus (30).

Efectivament, Dollfus a la seva obra sintetitza bé les concepcions diferents, especialment de l'escola francesa, sobre l'espai, concepcions que són totalment empiristes. L'espai és considerat com un "continent" que és donat com a existent, en el qual estan inscrites les relacions i els fenòmens de que tracten. Dollfus parla així d'un espai que és localitzable i diferenciat, que és canviant i que té un reflexe material en el paisatge, el qual pot ésser descrit. En definitiva trobem aquí l'explicitació de la fórmula kantiana de l'espai com a forma "a priori" de la sensibilitat humana, induïda però -contra Kant- de l'experiència empírica (31). Labasse en dona un resum excel·lent" ... en géographie volontaire, il n'est qu'un type d'espace, l'espace concret celui qui nous est révélé par la carte et dont le trait dominant est d'être différencié. La nature, la première, est responsable de cette différenciation par la disparité

des ressources et des aptitudes comme par la variété des obstacles qu'elle oppose à la circulation. Et combien plus encore l'homme?" (32).

L'economia regional tampoc troba una sortida millor. El seu empirisme es transllueix en l'ús d'espais matemàtics, bidimensionals, és a dir, euclidians, o discrets. Sempre una concepció d'un espai abstracte i empíric que els hi permet de desenvolupar llurs estudis d'àrees o de fluxes. Boudeville l'ha definit com "espace continu dont chacune des parties constituantes ou zone, présente des caractéristiques aussi proches que possible de celles de l'autre" (33).

En relació amb totes dues concepcions treballà la New Geography sense arribar tampoc a cap nova definició. Malgrat l'èmfasi que posà en l'anàlisi espacial i en l'organització de l'espai, aquest concepte no hi és definit, ni s'hi reflexiona; hom es limità a prendre l'espai dels economistes sense més crítica. Tal com assenyala Taylor: "En la pràctica, la mayoría de las investigaciones de la nueva geografía, no han buscado ni una teoría general, ni axiomas, ni de hecho, teorías de ninguna clase. Se ha puesto el énfasi en lo empírico..." (34).

Curiosament, però, la Geografia radical, ni a Estats Units ni a França no ha arribat tampoc a una definició conceptual clara. Normalment s'ha limitat a denunciar la teoria i la pràctica geogràfica anterior, a constatar el buit conceptual sobre l'espai als marxistes clàssics o als historiadors de la ciència contemporanis (35). Les seves

aportacions han estat sobretot la introducció d'una geografia militant, o per a militants, en la qual l'espai torna a tenir el valor estratègic que havia tingut per a la geopolítica alemanya, però amb finalitats totalment oposades.

Lacoste, que arriba a copsar plenament la complexitat de l'espai i la necessitat d'aprendre a interpretar-lo i d'ensenyar-lo a llegir a la gent, resta aturat en la noció d'"espai diferencial", com un problema de dimensions, d'escalas diferents que afecten a un mateix lloc, a uns mateixos individus: "Il faut, pour commencer à faire comprendre la spacialité différentielle, imaginer ce que donnerait la superposition d'un grand nombre de puzzles de taille inégale découpés très différentment les uns des autres, dans de feuilles transparentes. A chaque puzzle correspond une série d'ensembles spatiaux..." (36). Podem veure, però, com segueix dintre de les concepcions empíriques quan més avall exemplifica: "ainsi on est à la fois dans telle commune de tel département, dans l'aire d'influence de Marseille, dans une régions de collines près de la vallés du Rhône, dans la zone de climat méditerranéen, dans l'espace irrigué par le canal Bas Rhône-Languedoc, etc", (37). En aquest cas és el propi Lacoste que cau en el defecte que critica i emprà una metàfora temporal per a referir-se a l'espai, sense treure'n però cap conclusió positiva; efectivament, quan ell diu "à la fois" i ho subratlla, està parlant en el fons del temps althusserià, no concebut com un tot, sinó com a una sèrie de conjunts que són co-temporals.

Un altre geògraf francès, Hildebert Isnard, en una obra recent (38), tot i que segueix emprant l'empirisme habitual s'ha acostat molt més cap el fons d'aquesta complexitat espacial. Parteix clarament de la noció d'espai com a producte social elaborada per Lefebvre. "Ce serait ne rien comprendre à la géographie que de ne voir dans l'espace qu'un support, seulement un support de l'action humaine, alors que l'espace est une construction de la société, sa production dans laquelle non seulement elle s'exprime, mais encore par laquelle elle se réalise." (39). A partir d'aquí supera, però, la visió de l'espai diferencial de Lacoste tot hi introduint la d'espai alienat per a referir-se ja no a un problema d'escala, sinó intentant trobar la definició de l'articulació real dels conjunts espacials diferents que formen l'espai empíric complex. Així assenyala, "... ce n'est plus sur le terrain, évidemment, que la géographe devra chercher les clés de l'explication d'une organisation spatiale: l'initiative est ailleurs, dans la capitale du pays ou à l'étranger. Il lui faudra désormais utiliser le concept d'espaces aliénés pour désigner des régions qui doivent à l'extérieur non seulement leur création et leur intégration au marché mondial, mais encore la survie de leur aménagement." (40). Amb aquestes concepcions ben desenvolupades Isnard intentà d'organitzar els seus estudis sobre l'espai geogràfic de cara a trobar la clau per a un ordenament del territori adequat. Per aquest motiu perd de vista l'objectiu que ens interessa, tornant a globalitzar la seva concepció de l'espai per causa del domini mundial de l'economicisme capitalista d'avui. De tota manera cal assenyalar que la seva obra substitueix amb aventatge

la de Dollfus.

Es doncs fóra de la Geografia on aquesta anàlisi a estat duta fins a les seves darreres conseqüències, d'altra banda ara ja força clarificades. Efectivament, a la darrera obra de Lipietz (41) he trobat ja aquesta utilització del concepte temps i co-temporalitat d'Althusser aplicat clarament i conscient a l'intent de copsar el concepte espai, sempre, és clar, des d'una perspectiva marxista. Partint del concepte de "tot" en el marxisme que, a diferència del "tot" hegelianà, és complex, amb una sèrie de nivells o instàncies diferents, relativament autònoms, que en carrer extrem són fixats pel nivell o instància té un temps propi, relativament independent -com fan Althusser i Balibar a la seva "lectura" del Capital- i, per tant, també un espai propi, relativament independent. Lligant aixó al concepte de "formació social" elaborat també per aquesta "Nouvelle Ecole Française" Lipietz arriba a formular l'aproximació teòrica que em sembla més operativa per a qualsevol treball espacial: "... l'espace socio-économique concret peut lui-même s'analyser en terme d'articulation des spatialités propres aux rapports définis dans les différentes instances des différents modes de production présents dans la formation sociale. En quoi consiste cette "spatialité"? Elle n'est rien d'autre que la dimension spatiale de la forme d'existence matérielle que régit le rapport considéré. Elle consiste en un correspondance entre "presence/éloignement" (dans l'espace et "participation/exclusion" (dans la structure ou le rapport considéré)." (42).

L'espai concret pot ésser vist d'aquesta manera com l'articulació dels diferents espais que s'analitzen, resultant, doncs, un producte o un reflexe de les estratègies espacials dels agents diferents i de les relacions socials, en definitiva. Lògicament també, hi ha un espai concret ja donat, fruit del procés històric anterior, que es presenta en ocasions com un obstacle objectiu que ha estat en certa manera imposat al desplegament de les relacions socials de que es tracta.

Aquesta trasposició del concepte "formació social" a l'espai, el que podríem anomenar "espai social" en sentit althusserià em sembla especialment rica i operativa. D'una banda ens permet de superar la fase de l'espai com a producte social, que no tenia sortida en ella mateixa, alhora que mostra l'espai com l'escenari dels conflictes socials, tal com de manera empírica l'havíem entès ja tot estudiant l'espai intern de les ciutats. Efectivament, aquesta concepció de l'espai com a producte social era ja clara ens els textos de Marx i Engels sobre l'ideologia alemanya els anys 1845-46: "... le monde sensible (...) n'est pas un objet donné directement de toute éternité et sans cesse semblable à lui-même, mais le produit de l'industrie et de l'état de la société..." i més avall especificarien encara: "... cette nature, de nous jours, n'existe plus nulle part, sauf peut-être dans quelques atolls australiens de formation récente,..." (43) Si això ja era clar a mitjans del segle passat, quant més no ho és avui dia que l'home, positivament o negativament, ha afectat ja qualsevol tros de la superfície terrestre; per reprendre l'exemple de Marx i Engels, no tenim més que pensar

en les explosions nuclears franceses al Pacífic, en aquests atolons de formació recent.

D'aquest concepte, però, que més tard han desenvolupat altres, sobretot Lefebvre i el ja citat Isnard o, d'una altra manera el mateix Lacoste, seguia desprenent-se un sentit de totalitat d'aquest "món sensible", "naturalesa" o "espai" i, alhora, un sentit de progrés general i gaire bé homogeni de la humanitat en la seva transformació o producció. En canvi l'aplicació de la complexitat del "tot" permet de veure com actúen els diferents agents d'aquest progrés, per tant de veure també els conflictes entre ells i els conflictes de classes, en l'espai, alhora que es pot emprendre l'anàlisi del desenvolupament desigual (44) a nivell no solsament d'espais "nacionals" sinó de qualsevol nivell, per gran que en sigui l'escala utilitzada.

En el bon entés, però, de que es tracta d'aportacions conceptuals que ens proporcionen el marc teòric on desenvolupar les investigacions, sense caure en trasposicions fàcils sempre que es tracta de l'espai. Així no podem parlar pròpiament d'espais "pobres" (45) exclusivament contraposats a espais "rics" o aplicar els conceptes de "centre i perifèria" d'una manera espacial, com alguns han fet. Efectivament, és corrent s'assimilar aquestes nocions de la manera següent: a Catalunya, Barcelona representaria el "centre" i les comarques interiors - un altre concepte espacial poc clar - serien la "perifèria" explotada. Una anàlisi simplista d'aquest tipus no té en compte les especialitats diferents que actúen a Barcelona i també a les comarques interiors; per aquesta

causa hom no pot arribar mai a comprendre les causes del desenvolupament desigual. Però fent això, també passen per alt les qüestions que fan referència al "centre" en el sentit estricte del mot, és a dir, el centre que pren decisions que en part sí que és a Barcelona, però que també se situa a Madrid, a Bilbao, a Milano, a Paris o a Manhattan.

Fent una trasposició dels conceptes que exposa Lipietz (46) podríem parlar com a mínim:

a) d'un espai social nacional-estatal, que correspon a la seva formació social i consisteix en l'articulació de modus de producció diversos amb la seva especialitat, sota la dominació d'un d'ells, dominació cimentada pel poder polític d'una aliança de classes determinada que disposa de l'aparat de l'Estat que assegura la seva hegemonia sobre el conjunt.

b) d'una armadura d'especialitats regional -sense entrar en cap polèmica de cap tipus sobre el concepte "regió", atorgant-li només el seu sentit recte(47)- que consisteix en un sector de l'espai -regió, comarca, ciutat, barri- no es produeix l'articulació de les relacions socials, sense un aparat d'Estat complert, però que és on s'arreglen les contradiccions secundàries entre les classes dominants locals, que de vegades -com veurem- poden no ésser les mateixes que les que dominen a nivell nacional-estatal o no dominar amb la mateixa composició de forces.

c) finalment, d'un bloc imperial-multinacional que "comprend au contraire l'ensemble des États nationaux où se déploie la domination d'un centre impérialiste, qui, d'une certaine façon, assume des fonctions "étatiques" par rapport à l'ensemble du bloc".

Fins aquí el que crec fonamental a l'hora d'emprendre qualsevol investigació geogràfica avui. A partir d'aquests pressupòsits cal desplegar ara els avenços que en el mateix sentit s'han fet a l'estudi de les ciutats, per a cabar d'enmarcar l'estudi que comencem.

01.2 L'ANÀLISI DE LES POLÍTIQUES URBANES

L'espai urbà ha estat tradicionalment més estudiat des d'una perspectiva política, especialment pels estudiosos marxistes. El ja citat treball d'Engels de 1845 sobre la situació de la classe obrera a Anglaterra, o els articles de 1872 sobre el problema de l'habitatge, o les obres de Marx Contribució a la crítica de l'economia política (1859) o El capital (1863-1894), sobretot el tercer llibre en són les primeres mostres (48), en les quals s'han produït les recerques d'historiadors de l'urbanisme i de sociòlegs urbans (49). De totes maneres en aquests clàssics la ciutat hi és tractada parcialment, amb nombroses referències, però sense formar un cos teòric complet.

Engels parteix de la descripció de la ciutat industrial sobre el seu coneixement personal i directe i denuncia per primera vegada la ciutat capitalista. En el problema de l'habitatge també, parteix de les solucions de Proudhon i de les solucions de la burgesia per tal d'elaborar alternatives pràctiques dintre del marc de la lluita revolucionària del proletariat. Sempre, doncs, elabora la seva teoria a partir de la seva experiència i en relació amb la seva pràctica política i amb la del proletariat naixent.

A Marx, en canvi, la ciutat apareix com una categoria històrica, contraposada al camp, "la plus grande division du travail matériel et intellectuel est la séparation de la campagne. (...) L'existence de la ville implique du même

coup la nécessité de l'administration, de la police, des impôts, etc. (...) la ville est le fait de la concentration, de la population, des instruments de production, du capital, des plaisirs et des besoins, tandis que la campagne met en évidence le fait opposé, l'isolement et l'éparpillement." (50). La ciutat arriba a ésser gairebé el subjecte de la història. Al tercer llibre del Capital, encara que de manera incompleta, Marx inicià l'estudi de les formes de propietat del sòl i el paper de la renda de la terra a les ciutats; aquest aspecte, el més interessant potser, ha estat també el menys tractat pels investigadors marxistes posteriors.

Els estudis reprengheren força anys més tard en l'obra ja citada de Lefebvre, Le droit a la ville (1968). En els estudis urbans de disciplines diferents hom pot assenyalar un hiatus ben marcat, abans i després de la publicació del llibre de Lefebvre, que ja l'any següent era publicat a Barcelona (51). En un altre lloc ja reconeguerem l'impacte personal que aquesta obra va tenir, la relectura de la qual desvetlla encara camins aclaridors de recerca; posteriorment la ciutat ha estat el camp d'investigació del vell Lefebvre que ha produït encara una obra abundant (52).

A tot el llarg de la seva obra Lefebvre ha posat al descobert els mecanismes estructurants de la nova ciutat "post-industrial": "Lo que subsiste y se reinerza de la realidad urbana en su dislocación, el centro de decisión formará parte en adelante de los medios de producción y dispositivos de explotación del trabajo social por los que detentan la información, la cultura, los mismos poderes de

decisión." (53). Ha enfocat l'estudi d'aquesta ciutat i dels problemes urbans des del punt de vista de la reproducció ampliada de la força del treball i, sobretot, ha analitzat la política urbanística com a intervenció represivo-reguladora per part de l'Estat: "La antigua miséria proletária, en los grandes países industriales se atenúa y tiende a desaparecer. Una nueva miseria se extiende, que alcanza principalmente al proletariado sin perdonar otras capas y clases sociales: la miseria del habitat, la del habitante sometido a una cotidianidad organizada (en y por la sociedad burocrática de consumo dirigido)"(54).

Lefebvre ens ha oferit unes excel·lents elaboracions teòriques sobre el fet urbà a la llum també d'una nova re-lectura de Marx, especialment dels seus manuscrits més tardanament trobats. Endut, però, del seu teoricisme i del seu mil·lenarisme acaba també elevant l'urbà a utopia a-històrica, darrera etapa de l'evolució humana on la revolució hagi aconseguit per a tot-hom poder disfrutar del seu "dret a la ciutat", a la manera anarquitzant: "... lo urbano sólo puede constituirse y servir "el habitar" derribando el orden estatal y la estrategia que organiza de manera opresora y homogeneizante..." (55). La lluita de classes hi és present, però el seu subjecte no resta massa clar: "... la clase obrera no tiene alcance político, no propone nada importante en materia de urbanismo." (56). En una entrevista recent encara enfatitzava més el paper de culminació històrica de la ciutat, tot parlant de la natura: "... la naturaleza primera es la base de la acción, el medio del que emerge el ser humano con todas sus particularidades (...) La naturaleza segunda es una

naturaleza producida, una obra. El momento ejemplar de la naturaleza segunda es la ciudad. La ciudad está hecha con elementos naturales: árboles, piedras, tierra y modernamente también con elementos artificiales enteramente inventados por el hombre..." (57).

Bona part d'aquesta crítica és recolzada en l'obra que suposà la segona fita important en la formulació teòrica de les relacions espai urbà i política, que obrí, sobretot, horitzons concrets de treball. Es tracta de La question urbaine, l'obra de Castells de 1973 (58). Per bé que reconeix la importància dels camins nous que obrí Lefebvre, Castells procedeix a una crítica exhaustiva dels seus plantejaments utòpics i, en canvi, aporta una nova orientació: la pràctica. Aquesta orientació perdura i s'amplia tot el llarg de l'obra posterior de Castells (59), primer en les seves recerques conjuntes amb Francis Godard sobre París i Dunkerque, i després, sobretot, a rel de la seva tornada a l'Estat espanyol i la seva incorporació a la política activa al Partido Comunista de España, a Madrid.

Castells parteix clarament dels plantejaments de la Nouvelle Philosophie francesa (60), plantejaments que intenta desenvolupar sobre l'espai urbà, sempre, però, contrastant-los amb la realitat derivada de la seva pràctica concreta. De totes maneres a les darreres obres comença de mostrar-se crític respecte aquests postulats, encara que de manera tímida (61). La seva crítica a Lefebvre pot ésser resumida en la frase que ell mateix cita de l'equip Utopie: "Les soi-disant problèmes de la ville ne sont que l'expression

la plus raffinée des antagonismes de classes et de la domination de classe, qui a produit historiquement le développement des civilisations"(62). Efectivament, és del seu coneixement dels moviments socials urbans, una de les manifestacions modernes de la lluita de classes que té com a escenari la ciutat, d'on Castells deriva els seus "útils teòrics", moviments que relaciona amb el moviment obrer tradicional, tot donant un subjecte clar a la lluita de classes: "Mais ce débat ne ferait, pour l'essentiel, que reproduire les arguments théoriques avancés, depuis plus d'un siècle, par le marxisme contre l'anarchisme, débat dans lequel l'histoire du mouvement ouvrier a tranché avec bien plus de force que ne le ferait une démonstration rigoureuse..."(63).

Aquest aspecte de la pràctica política ha seguit desenvolupat per Castells, per bé que és cert que n'oblida una part important en no considerar els programes polítics concrets de les forces socials que estudia, tal com han assenyalat alguns dels seus crítics (64). La seva aproximació pràctica s'aplicà a l'estudi concret de l'àrea de Dunkerque com a exemple de ciutat dels monopolis i, més recentment, ha incorporat gaire bé la faceta la manca de la qual se li criticà tot i participant en l'elaboració del programa polític del P.C.E. referent a les qüestions urbanes i municipals i al programa concret per a Madrid. Justament en una d'aquestes seves darreres obres trobem una introducció que sintetitza força el seu pensament.

Amb un començament que pretenciosament imita el Mani-

fest comunista: "Un nuevo espectro ronda por el mundo en crisis del capitalismo avanzado!" (65), assenyala com a detonant de la crisi urbana i de la crisi actual del capitalisme monopolístic la "incapacidad creciente de la organización social capitalista para asegurar la producción, distribución y gestión de los medios de consumo colectivo necesarios para la vida cotidiana..." (66). Retrobem aquí un terme lefebvrià "vida quotidiana" per a indicar el conjunt de relacions socials que es donen a la ciutat. Seguidament analitza la importància també creixent que les necessitats cada dia més grans en la reproducció de la força de treball ja que "cada trabajador asegura el funcionamiento de una masa proporcionalmente cada vez mayor de capital constante." (67). Alhora també és creixent el paper estratègic que juga el consum dintre del capitalisme avançat que ha ocasionat l'aparició del consum de massa. Al costat d'aquestes característiques del sistema, Castells destaca també el paper que les reivindicacions de les masses populars han jugat per a accentuar el nou caràcter de les ciutats actuals. Amb la suma d'aquests elements torna a remarcar la crisi estructural del sistema i introdueix el paper de l'Estat, cada cop més impulsat a intervenir directament o indirecta com "agent" decisiu en la producció, distribució i gestió dels medis de consum col·lectiu. En aquest punt pot destacar el paper de l'Estat al servei de la classe dominant o hegemònica, el que polititza extraordinàriament les lluites urbanes.

És a partir d'aquest plantejament sucint que recull les seves experiències anteriors, quan passa a enunciar un nou pas, l'alternativa política per als moviments socials

urbans i per a tota la societat en general, ambdues completament lligades. Si en els plantejaments teòrics podem donar-li una filiació althusseriana més o menys dogmàtica, aquí és completament evident que s'acull a les interpretacions dulcificades de Gramsci del Partit Comunista Italià i del P.C.E. - P.S.U.C., respecte al bloc de classes i a la lluita per a l'hegemonia (68). La seva trasposició a les lluites urbanes resta ben palesa: "En particular, la evolución de la estructura de las clases sociales en el capitalismo avanzado ha conducido, al mismo tiempo, a la disminución del peso cualitativo y cuantitativo del campesinado y de la pequeña burguesía tradicional y al incremento de la masa y el papel de los trabajadores no manuales asalariados (empleados, técnicos, profesionales, funcionarios). La alianza entre el movimiento obrero y dichas capas (lo que a veces se denomina la alianza de las fuerzas del trabajo y de la cultura (69) constituye, hoy y aquí, el eje fundamental de un bloque social alternativo capaz de ser expresado por un frente de fuerzas socialistas. (70)".

Restà obert, doncs, un camí profitós a la investigació teòrica que permet d'entendre els processos urbans en funció de les aliances de classes diferents que són formades i en funció de la classe hegemònica a cada una d'aquestes aliances. També, però, el camí és profitós per a traçar una tàctica política cap a aconseguir una aliança de classes favorable al canvi concret de la ciutat, al canvi de la societat. Tots dos camins són positius, especialment si tenim en compte que a nivell "d'armadura d'especialitats regional" -en el sentit ja expressat de regió, ciutat o barri-

poden donar-se articulacions diferents entre les classes dominants que les que es donen a nivell "d'espai social nacional-estatal".

Cal però fer unes quantes remarques a aquesta línia de treball que hem resumit a Castells i que, en realitat, ha estat elaborada per especialistes diferents, de diversos estats -França i Itàlia, sobretot- i d'ideologies polítiques diferents, també, sempre dins de l'anomenada "esquerra". Efectivament, tot i que La question urbaine segueix essent un dels textos teòrics indiscutibles, l'aplicació pràctica d'aquestes elaboracions que propugna avui Castells per a l'estat espanyol, ha estat ja aplicada amb prou experiència per a fer-ne una crítica a diferents ciutats d'Europa, Bologna i Grenoble han estat el banc de proves d'aquestes elaboracions i els exemples, implícits o explícits, dels programes urbanístics actuals de les formacions d'esquerra, si més no a França, Itàlia i a l'Estat espanyol. Per aquesta causa les remarques que podem efectuar no són solament teòriques, sinó que tenen una base pràctica important també.

En primer lloc cal retreure a Castells que no té en compte el procés de producció de l'espai sobre el qual hem fet algunes reflexions. Efectivament, en no considerar la situació actual de l'espai-mercaderia, esdevingut valor de canvi, del seu primitiu valor d'ús que Lefebvre li vol retornar en la "societat urbana", Castells oblida un pas conceptual important que permet de situar la ciutat actual en el seu contexte històric. Com a fruit del mateix salt conceptual

Castells no considera tampoc el procés de consum d'aquest espai produït que li permetria d'entendre les diferències entre el consum material i el consum simbòlic d'aquest espai funció del seu procés de producció. Aquest doble fet amaga la possibilitat d'aplicar a l'espai urbà els elements teòrics posteriorment elaborats per Lipietz en el sentit d'analitzar-lo com a articulació especial de les diferents instàncies (econòmica, política i ideològica) dels modes de producció diferents en presència a la formació social ("nacional" o "regional") de que es tracti (71).

En segon lloc, i respecte a l'aplicació concreta poden fer-se més remarques problemàtiques que sense arribar a invalidar l'aproximació teòrica hi posen dificultats serioses. Els problemes comencen quan l'esquerra aspira i arriba al poder municipal i ha de començar d'aplicar les seves alternatives, especialment quan, com en el cas dels partits socialistes i comunistes de França, Itàlia i de l'Estat espanyol, es defineixen com a partits de "govern" i ja no pretenen tan sols posar remei als dèficits que genera el desenvolupament urbà sinó d'entrar a tractar en conjunt de la planificació urbana. En aquest moment apareix la primera dificultat, la necessitat d'un model diferent i alternatiu al de la ciutat burgesa. Malgrat diversos intents d'anàlisi de les discussions d'urbanistes i desurbanistes els primers anys de la revolució soviètica (72), per tal de reflexionar sobre la ciutat socialista, pot afirmar-se que no existeix aquest model alternatiu al qual s'haurien d'ajustar les actuacions dels poders municipals comunistes y socialistes.

Clarament ho expressa el mític (73) alcalde de Grenoble: "Nous n'avons pas de "modèle" de ville à proposer. Nous nous gardons de définir une fois pour toutes ce que serait une ville socialiste, de l'enfermer dans de formes préétablies". (74). Aquesta mateixa carència, en nom de la dificultat de "congelar" la dinàmica de la ciutat en un model, apareixia ja en el mateix Ceccarelli: "comment pouvons nous parler d'élimination des déséquilibres, s'il est impossible d'imaginer un modèle d'équilibre ou une situation optimale qu'il faudrait attendre?" (75). D'aquesta manca de model s'en genera la possibilitat molt real de resoldre les contradiccions del sistema actual, sense questionar-lo, el que presenta a aquests partits com als bons gestors del capitalisme.

Un altre problema molt relacionat amb l'anterior és el del recurs als tècnics per a resoldre les qüestions urbanes, reforçant inconscientment o concient la pretesa "neutralitat" de la tècnica i del saber i passant per alt les aspiracions i la consciència dels moviments populars. Aquest darrer fet, estretament lligat a l'oblit teòric assenyalat més amunt, ja fa temps que ha estat denunciat a la política urbanística del P.C.I.: "au fond de la Vienne social-démocrate des années vingt, les quartiers ouvriers étaient caractérisés par une très nette connotation syndicale de défense de la force de travail: même d'un point de vue figuré, on avait affaire à une citadelle de classe dans le territoire de l'ennemi (...). Mais ce qu'on nous propose dans Rinascita, ce n'est pas une politique de défense du logement ouvrier, mais bien le mythe INAGESCAL de l'égalité de tous devant

le logement." (76). Però avui també és qüestió actual a Catalunya i a l'Estat espanyol com revela el llibre de Castells del qual hem partit; sobretot a Catalunya ja que el P.S.U.C. és, en definitiva una mica el banc de proves de P.C.E. I així podem veure com en la política municipal i territorial el P.S.U.C. ha movilitzat l'artilleria pesada dels seus "tècnics", sociòlegs, economistes, arquitectes, enginyers (77), i com al seu sí hi ha una polèmica viva en torn dels objectius polítics de les lluites urbanes (78).

Fetes aquestes remarques crec que cal retornar a Castells i als altres autors que segueixen camins més o menys paral·lels ja que no es tracta de fer un tractat d'urbanística autènticament "revolucionària", sinó d'apuntar unes coordenades epistemològiques i ideològiques, com ja ha estat assenyalat més amunt. Així, sense pretendre tampoc d'ésser exhaustiu, el marc teòric general que encuadra el meu treball, amb les reserves particulars explicades, es mou entre les aportacions de Castells (79) i de Lefebvre, d'Aymonino, de Campos Venuti i de Geccarelli, sobretot (80). De tota l'aportació de Castells, voldria, destacar l'obra que féu en equip sobre Madrid (81), ja que suposà un gran esforç cap a la definició d'un model alternatiu concret per a una ciutat concreta i amb voluntat d'aplicació. En aquest mateix sentit he de destacar també dues altres obres, un xic anteriors. Una, la del C.E.U., veritable programa de política municipal dels comunistes catalans, en les discussions del qual jo mateix hi vaig intervenir diverses vegades (82). L'altra, la d'un geògraf socialista, Michel Philipponneau, ja esmentada, que constituí el programa per a les

eleccions al concell municipal de Rennes, les quals, a més, foren guanyades per l'esquerra el 1977 i Phlipponneau n'ocupa un càrrec (83).

De tot aquest marc teòric analitzant fins ara s'en podrien derivar una gran quantitat de problemes per a estudiar, potser sobretot els referents a l'articulació conceptual dels seus elements diferents. Penso, però, -segurament per causa de la meva (de)formació personal- que la manera més adequada d'aclarir aquest tipus de problemes és defugir el discurs purament teòric i tractar de carcar en la realitat els desllorigadors que ens falten. Així de tota aquesta teoria que fa referència a la "qüestió urbana" en general des d'uns punts de vista polític, vull anar delimitant més concretament el meu camp d'estudi cap a unes línies primordials que s'en desprenen, les que expliquin la producció de l'espai urbà concret. En aquest sentit pot ésser vàlid de seguir l'esquema que proposava Jordi Borja el 1972: L'anàlisi de la política urbana per una banda, i la dels moviments socials, per l'altra (84).

Política urbana en sentit restringit, referida a l'anàlisi de les estratègies diferents dels grups socials en presència en la producció de la ciutat, en definitiva, el pensament i la pràctica dels anomenats agents urbans. Aquesta anàlisi està vinculada estretament a la teoria general desgranada fins ara, el mateix Castells afirma: "Il y a accord général pour considérer la politique urbaine comme processus politique, mettant aux prises des forces sociales avec des intérêts spécifiques au, dans la terminologie libérale, des acteurs cherchant à réaliser leur

projet au moyende différentes stratégies." (85). Estudis d'aquest tipus són, per exemple els de Lojkine (86) o de Castells i Godard (87), l'un per al cas del Paris actual, l'altre per a Dunkerque. Totes dues obres estudien aquests dos aspectes que assenyalava Borja, les estratègies de les classes dominants i les reaccions dels moviments populars, i ho fa de cara a clarificar un procés actual, el de l'impacte a l'espai urbà de la fase de concentració monopolista de capitals del capitalisme modern; amb el procés de terciarització creixent i de desplaçament cap a l'oest del centre que afecta a Paris; amb el procés d'industrialització dependent de capitals multinacionals i d'instal·lació d'unitats productives dependents totalment de decisions llunyanes que afecta tot el litoral de Dunkerque. La política urbana no és estudiada només com una conseqüència d'aquestes pràctiques, sinó que es entesa com a lligam que manté la cohesió de la formació social; efectivament, Lojkine defineix així els seus objectius: "Nous allons tenter de montrer comment la politique urbaine loin de se réduire, dans chaque cas, à l'expression -ou l'organisation- d'une fraction de la classe dominante, tente de concilier l'hégémonie urbaine d'une fraction de classe -voire de plusieurs- et les intérêts des classes non dominantes par des modifications urbanistiques réelles imposées aux stratégies individuelles des différentes fractions dominantes." (88).

Un primer pas metodològic pot ésser ara de maldar d'analitzar separadament els dos aspectes assenyalats: la pràctica dels agents i la reacció de les classes populars.

El primer aspecte és el que presenta més dificultats teòriques, ja que en cada formació social la dominació i l'hegemonia són exercides per fraccions de classe diferents. Això explica un cert tall epistemològic que hom pot detectar entre la formulació teòrica general i l'estudi de les estratègies concretes a cada formació social. L'interés primordial ha estat centrat en la producció del quadre edificat -mala traducció del cadre bâti dels francesos- el que ha originat gran nombre d'estudis sobre la producció de l'habitatge i, per tant, sobre les estratègies dels propietaris del sòl, de les companyies immobiliàries, de les empreses de construcció, de les grans companyies industrials o de serveis en aquest aspecte inde l'Estat i de l'administració local en el que fa referència a aquest punt. Llevat d'una obra interessant de dos geògrafs britànics (89), és a França on més s'han desenvolupat aquest tipus d'estudis. En aquest sentit -i sense pretendre tampoc l'exhaustivitat!- poden citar-se les obres de Granelle, Lipietz, Preteceille o Topalov (90) les més destacades dedicades a aquest tipus d'estudis, o, encara que més reduïda i generalitzant, però força clarificadora, la de Butler i Noisette (91) dedicada exclusivament a la producció de cases obreres. Les obres de Preteceille i de Granelle han posat a més un problema interessant ja que són obres de metodologia i ideologia marxista fetes per encàrrec d'organismes oficials de planificació -"District de la Région parisienne" i "Atelier parisien d'urbanisme" respectivament- el que pot ésser interpretat de dues maneres diferents; o bé, les classes dominants consideren que el mètode marxista és el més vàlid per a interpretar la realitat; o bé, elles mateixes pensen poder-lo assimilar i treure-li virulència als seus atacs. Un debat interessant

que ara no podem encetar, però que val la pena de no oblidar.

A l'Estat espanyol són fins ara més infreqüents aquests estudis, si més no en la publicació. El 1973 aparegué una de les aproximacions més interessants, elaborada per Carme Massana i Francesc Rosa (92), ja que fa referència concreta a Barcelona i parteix del coneix directe i profund dels seus autors sobre la ciutat. El 1975 aparegueren dues obres diferents: una el llibre de Capel (93) on després d'una anàlisi de les ciutats espanyoles dedica una tercera part de l'obra a la classificació de les estratègies que ha intervingut en llur producció de l'espai: l'altra, el tercer número dels Documents d'Anàlisi Urbana del departament de Geografia de Bellaterra (94), en el qual hi ha diverses traduccions de textos francesos sobre el tema, més un article de Jordi Borja i un altre de Mre J. Olivé, J. Rodríguez i X. Valls sobre la política i els problemes de l'habitatge a Espanya. Finalment, el febrer de 1976, amb motiu del Pla Comarcal aparegué un primer intent de definició concreta del bloc de classes al seu entorn i de llurs interessos (95), el qual conté elements força valuosos per a l'anàlisi.

Tot i el valor d'aproximació simplement que li he acordat crec que la classificació d'estratègies que han elaborat Massana i Roca per a la regió de Barcelona és la més útil per al treball concret que em proposo.

Els assenyalen quatre estratègies que corresponen a quatre grups diferents:

A) Els propietaris que ells distingeixen entre propietaris del sòl i propietaris d'edificis, classificant al primer grup antics i petits propietaris rurals, i petits inversors d'estalvis, així com les grans propietats especulatives de les immobiliàries; aquests dos darrers grups figuren també com a propietaris d'edificis, juntament amb les societats d'inversions i amb el grup, ben personalitzat, dels propietaris "horitzontals". Capel dividia aquest grup en dos, propietaris del sòl i immobiliàries, classificació més operativa a nivell general, però menys explicativa, potser a nivell regional. Efectivament la consideració de petits propietaris i dels detentors de la propietat horitzontal és força interessant per a entendre el procés, més important si es vol, de la transferència del sòl a les immobiliàries, que en definitiva són les productores essencials de l'espai urbà. A l'anàlisi de la pràctica immobiliària i del funcionament del mercat del preus del sòl -element primordial i malauradament poc conegut al nostre país (96)- han estat dedicades especialment les obres de Granelle i Topalov o de Lipietz i Preteceille ja citades, que per a la formació social francesa proporcionen elements valuosos de coneixement dels qual som encara força allunyats.

B) Les empreses grans industrials i de serveis tenen també la seva estratègia pròpia i uns interessos concrets en política urbana, que són normalment oposats gaire bé als dels propietaris del sòl. Per aquesta raó és metodolò-

gicament molt adequat de marcar la diferència entre ambdues fraccions de la classe dominant. Ara bé, cal assenyalar també que les interrelacions són fortes; d'una banda perquè les immobiliàries i les societats d'inversions són justament a "empreses grans"; però també cal assenyalar, d'altra banda, que les empreses grans són també propietaris de sòl urbà i que aquest fet pot ésser determinant en molts casos de la seva política urbana. Malgrat aquesta possible ambigüitat, doncs, el paper de les empreses ha estat primordial; Butler i Noisette assenyalen tot un període de la història urbana francesa com "L'ère des capitaines d'industrie (1815-1914)" i expliciten: "Les premières manufactures regroupement les ouvriers dans un même lieu en y concentrant les machines; c'est là que s'opère une des cassures principales dans le mode de vie de la classe dominée..." (97). A l'estudi de l'estratègia urbana de les empreses industrials estigué dedicada una comunicació de Valenzuela Rubio al IV Col.loqui de Geografia d'Oviedo de 1975 (98), molt interessant com a primera aproximació a aquesta política a l'Estat espanyol, que ha generat ja algun estudi concret (99).

C) L'Estat és altre element importantíssim en la producció de l'espai, a través de la normativa jurídica -lleis del sòl, sobretot- i a través de pràctiques concretes de construcció i d'endegament. A l'anàlisi d'aquesta primera part dedicà Capel el primer apartat del capítol citat i a la segona hi ha també un estudi del cas concret de Gijón a l'obra d'Alvargonzález (100). De totes maneres el fet més relevant de cara a la formació social del nostre país -i no és un fet exclusiu, és clar!- és que l'Estat normal-

ment es limita a deixar fet i legalitzar o, fins i tot, a encoratjar als grups A i B esmentats.

D) Finalment, l'administració local és l'element definidor d'una pràctica constant, element encara més variat ja que cada localitat o cada àmbit posseeix un tipus especial de govern local. Capel assimila aquest grup dintre del més genèric d'Estat (C), del qual n'és efectivament el representant a nivell local, però per la doble representació que té -també de les forces dominants locals- i per les diferències notòries entre les relacions d'hegemonia i dominació a nivell local és important d'estudiar aquest grup separatament. La definició global que pot dependre's en una primera aproximació és que aquest nivell D ve explicat per les diferents relacions de força que existeixin entre els nivells A i B, sota la tutela de C, sobretot al nostre país on fa més de quaranta anys en que no hi hagut eleccions lliures a l'administració local.

Fins aquí un quadre general i teòric del que podria ésser la primera part del problema a investigar, la política urbana. No pot oblidar-se, però, l'altre element molt lligat a ella que pot resumir-se en la reacció de les classes dominades front a aquestes estratègies. El seu estudi podria fer-se també com el de la política urbana d'aquestes classes, intentant de veure les estratègies diferents de cada fracció i de les diferents classes socials que hi intervenen. Però si d'una banda la seva separació del poder explica que moltes vegades, gaire bé mai, no hagin explicat una política urbana pròpia, la seva formació és molt més

complexa de cara a permetre una classificació que sigui operativa; no obstant és important de cara a l'explicació de polítiques concretes o de moments puntuals de lluita apreciar la composició i la correlació de forces diferents entre grups i classes.

En aquest aspecte, doncs, l'estudi ha posat l'èmfasi en el moviment general, més que en la seva formulació teòrica, és el que hom anomena els "moviments socials urbans". L'anàlisi de dits moviments deriva del camp de la sociologia urbana gaire bé exclusivament i Castells ha estat el que a més d'un coneixement pràctic del problema ha aportat un cos teòric -una mica forçat o no, com ha estat assenyalat- amb més complexitat. L'enfoc és de prendre aquests moviments urbans com a plasmació de les contradiccions socials en l'espai urbà; és, en definitiva, l'anàlisi de la resposta a les estratègies dels grups dominants o hegemònics per part del moviment obrer i del moviment popular.

Així resulta doncs que política urbana i moviments socials són aspectes completament complementaris, com ja assenyalà Borja en l'article citat: "Planeamiento y movimientos sociales son los aspectos principales (en cuanto sintetizan a los otros) de la lucha de clases en la escena urbana." (101). En aquest sentit podria aduir-se aquí, a més de les obres de Castells a bastament citades, les de les persones que es mouen al seu voltant i al de Jordi Borja.(102). Cal assenyalar però que potser sense discrepar del marc teòric general, però sí d'interpretacions ex-

cessivament restringides -el dit althusserianisme!- i, sobretot, de les conseqüències polítiques que s'en extreuen han aparegut tota una munió d'estudis teòrics i pràctics. Caldria assenyalar-ne uns quants, des de les aportacions teòriques i pràctiques de Josep Mª Alibés, l'altre extrem de la polèmica dins del P.S.U.C. (103), fins a les ocupacions h'habitatges a Itàlia, al Xile d'Allende o a França tractades, per exemple a la ja citada revista Place i al llibre de Butler i Noisette (104).

103) Revista de l'Institut de Ciències Socials, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30.

104) Cf. "Urbanisme i Habitatge" a Urbanisme, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30. París, 1976, pp. 95-103. Al mateix llibre apareix també, dels grups d'habitatge a Urbanisme, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30. A més, vegeu també el treball de Jean Henri Lefebvre a La pràctica espacial, Ed. UCL, París, 1974.

105) Urbanisme, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30. París, 1976, pp. 95-103. Al mateix llibre apareix també, dels grups d'habitatge a Urbanisme, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30. A més, vegeu també el treball de Jean Henri Lefebvre a La pràctica espacial, Ed. UCL, París, 1974.

106) Urbanisme, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30. París, 1976, pp. 95-103. Al mateix llibre apareix també, dels grups d'habitatge a Urbanisme, vol. VIII, n.º 1, p. 23-30. A més, vegeu també el treball de Jean Henri Lefebvre a La pràctica espacial, Ed. UCL, París, 1974.

11

Notes al capítol 01.

1) Friedrich Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England, 1845, l'estudi del Little Ireland, el qual cal·licarem d'aquesta manera a Carles Carreres, "La evolució morfològica de los suburbios industriales de tipo intersticial del siglo XIX. El barrio de Hostafrancs (Barcelona)" a Revista de Geografia, Barcelona, gener-desembre 1974; vol. VIII nº 1 i 2, pp. 57-58.

2) cf. "Marx et l'espace negligé" a Yves Lacoste, La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre. Maspero, París, 1976, pp. 95-103. Al mateix temps estudiosos diferents, dels grups d'Herodote o d'Espaces et Sociétés, s'han llençat a l'exegesi dels textos clàssics del marxisme a la recerca d'anàlisis espacials, de l'estil de la que féu Henri Lefebvre a La pensée marxiste et la ville. Casterman, Tournai, 1972.

3) Hom podria citar tot un seguit de crítiques a l'escola vidaliana de part dels geògrafs francesos de diverses escoles que han cristallitzat en torn de l'esmentada revista Herodote, o, al nostre país, els articles h'Horacio Capel a Geocrítica (nº 1, gener 1976; nº 7 i 8, març i maig 1977).

4) Encara està per fer un estudi de la penetració al pensament català de les idees de Kropotkin i de Réclus.

Si del primer es coneguda la seva influència en las propostes ruralitzants dels anarquistes catalans dels anys trenta, del segon en puc citar dues vivències. La primera és el fet de que vaig poder comprar de segona mà una de les meves obres (Mis exploraciones en América, 1855), publicada per l'editorial Sempere de València -especialitzada en literatura anarquista- la qual havia pertangut al "Círculo Demócrata y Republicano" de les Borges Blanques (Garri-gues), segons hi figura en un segell. La segona, extraordinària, és el cas d'un vell militant del P.S.U.C. que els anys quaranta va poder comprar al mercat de Sant Antoni un volum de El hombre y la Tierra que va ésser emprat com a text de discussió per una cèl.lula comunista que es reunia tots els diumenges a la vora del Llobregat, prop de Martorell, tot fent veure que pescàven!

5) En podriem citar molts d'exemples, però només vull referir-me a la tasca que ja a finals del segle XVIII realitzà en aquèst sentit Francisco de Zamora (una mostra de la qual, sobre el municipi de Sants, figura en apèndix). Efectivament, l'oïdor de l'audiència de Barcelona, empès pel seu esperit il.lustrat i, alhora, a instàncies també del ministre Jovellanos, emprengué la tasca enorme de recollir informació detallada de totes les localitats i poblats de Catalunya, mitjançant enquêtes molt complertes (de 183 a 146 preguntes segons la localitat). Cf. Ramon Boixareu, "Introducció" a Francisco de Zamora, Diario de dos viajes hechos en Cataluña. Curial, Barcelona 1973; pp. 5-25.

6) La Zeitschrift für Geopolitik fou publicada de 1924 a 1944 i tornà a reprendre el 1951, fins a l'actualitat.

7) A Catalunya s'en poden citar dos conreadors ben diferents. L'un En Jaume Vicens i Vives, l'historiador eminent, que tenia ja en premsa una Geopolítica de Catalunya els anys 1937-38, que l'acabament de la guerra va fer que esdevingués en la España. Geopolítica del Estado y del Imperio (1940), i que el 1950 publicà un Tratado General de Geopolítica, que ha estat reeditat diverses vegades. L'altre és el "publicista" Jaume Miravittles, home camaleònic en política (del B.O.C. a l'Esquerra, de comissari de propaganda de la Generalitat a editorialista de diaris iankis per a Amèrica Llatina o a periodista polític a l'Espanya de Franco des del 1962); ell ha publicat nombrosos articles de tema geopolític, pro-nord-americans i anti-soviètics, i, fins i tot, tot un llibre, Geografía contra Geopolítica (1945).

8) Per bé que amb un sentiment polític totalment oposat vull citar aquí a Sandor Rado, president avui de la Societat Geogràfic Hungaresa, el qual vaig conèixer a Armènia durant el XXIII congrés de la U.G.I. Ell, a la segona guerra mundial creà a Suïssa una agència cartogràfica (Geopress) per a proporcionar mapes de la situació dels fronts pels diaris, agència que fou la cobertura de la xarxa d'espionatge soviètic a Suïssa, de la qual n'era el cap, tal com ha explicat al seu llibre Dora informa (1971). Algú dubte encara que la Geografia és útil per a fer la guerra?

9) Justament a Catalunya fou també Vicens Vives qui estengué l'ús dels mapes en l'ensenyament de la Geografia i de la Història. Cf. Jaume Vicens Vives i Enric Bagué, Història per a nois i noies (1978), especialment la presentació.

10) Vid. Cardona, M., Carreras, C. i Rosselló, V.M., "geografia" a Gran Enciclopèdia Catalana ECSA, Barcelona, 1975; vol. 8, pp. 61-67, especialment el paràgraf: "Finalment, l'anomenada geografia del compromís recull aquelles línies d'investigació que parteixen de l'engatjament polític dels mateixos investigadors. Amb un caire interdisciplinari molt acusat, molts geògrafs dels països capitalistes -car als països socialistes tota la geografia parteix dels postulats del marxisme- han fet una geografia d'acord amb llur concepció del món i de la història. Aquesta tendència s'ha manifestat sobretot a França en torn del filòsof Henri Lefebvre, i hom pot trobar-ne un precedent en l'abundosa aportació de Pierre George". (pp. 63-64).

11) Pierre George utilitza, per exemple, el concepte països capitalistes, països socialistes i països subdesenvolupats, és a dir, conceptes socioeconòmics per a la regionalització mundial en un moment en que encara són corrents els criteris continentals-estatals (estil M. de Terán, Imago Mundi, 1968, que seguien el patró de la geografia universal de Vidal de la Blanche i Gallois) o quan per primera vegada a l'estat espanyol Vilà Valentí a la seva memòria d'oposicions (1958) introduí criteris de zones climàtiques.

12) Jean Tricart, "La géomorphologie et la pensée marxiste", La Pensée, París, setembre-octubre 1956; nº 69; pp. 3-24.

13) Yves Lacoste, Els països subdesenvolupats. Ed. 62, Barcelona, 1963.

14) Pel que fa a la geografia radical nord-americana vid. Richard Peet, "The development of radical geography in the United States" a Progress in human Geography, London, 1977; vol. I, nº 2; pp. 241-263.

15) Vilà Valentí, "Una nueva Geografía" a Revista de Geografía, Barcelona, Vol. V, nº 1 i 2, 1971, pp. 5-38; i Vol. VII, nº 1 i 2, 1973, pp. 5-57.

Aquí Vilà titula un apartat "Guillermo Bunge, La síntesis metodològica decisiva" a reel de la seva obra Theoretical Geography, que clou el que ell anomena "El decenio crítico", període que ve de la publicació de l'article de Schaefer (Exceptionalism in Geography, 1953) fins a aquesta obra de Bunge.

16) La cita complerta de la revista és Antipode. A radical journal of Geography, Worcester, Mass. Semestral des del 1969. La primera anàlisi al nostre país sobre la geografia radical nord-americana i d'Antipode, de la qual aporta nombroses dades ha aparègut a Kirk Matson, "Una introducción a la Geografía Radical" Geocrítica, nº 13, Barcelona, gener 1978.

18) Sobretot, D. Harvey, Social justice and the city, Arnold, London, 1973.

19) Richard Peet, op. cit., pp. 240-241.

20) Althusser, L. i Balibar, E., Lire le Capital. Maspero, París, 1967.

21) Marta Harnecker, El capital: conceptos fundamentales. Siglo XXI, Madrid, 1974. Aquesta obra, de lectura fàcil, per breu, és potser una de les més llegides del marxisme, i, per desgràcia l'única que han llegit molts dels "marxistes" del nostre país.

22) Ja fa anys que Lefebvre ens era conegut pel seu llibre Le marxisme. (P.U.F., París, 1966) de la col·lecció Que sais-je?, primera divulgació que podíem obtenir -la Marta Harnecker d'aleshores- anant-lo a comprar a Perpinyà.

23) En aquest sentit es poden citar els articles sobre l'Estat espanyol apareguts a Espaces et Sociétés, el primer al nº 8, febrer 1973, signat pel col·lectiu BANDERA ROJA (Les comunistes et la lutte dans les quartiers en Espagne; pp. 37-42) i l'altra monogràfica del C.E.U. al nº 19, desembre 1976 ("Crise urbaine et luttes démocratiques en Espagne"; pp. 3-64), ambdós fets per l'equip format en torn de Jordi Borja abans i després de la seva re-entrada al P.S.U.C.

24) Yves Lacoste, La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre. Maspero, Paris, 1976, tret a la "Petite

collection Maspero" un número després de l'obra similar per a la història de Jean Chesneaux, Du passé faisons table rase? (1976). Cal notar que mentre el primer ja ha estat traduït al castellà (Anagrama, Barcelona, 1977), el segon, força interessant, que provocà una forta polèmica amb Le Roy Ladurie, no ho ha estat encara.

25) Yves Lacoste, Géographie du sous développement P.U.F. París, 1976; 3ª edició completament refosa respecte a la primera de 1965, que ja ha estat traduïda al castellà (Ariel, Esplugues del Llobregat, 1978).

25) Existeix el projecte, que havia d'haver començat el gener de 1978, de publicar Herodote a Itàlia, amb articles de la revista francesa i d'altres en Pasquale Coppola, que ha publicat una Geografia della Campania força interessant (1977-78). Finalment ha sortit el maig d'enguany, entorn a Massimo Quaini, de Gènova.

27) Un projecte de publicar Herodote en castellà no ha passat encara d'aquí, de projecte. Entre tant alguns dels articles de la revista han estat traduïts al castellà; vid. Lacoste, Y., Santibáñez, R., Varlin, T. i Giblin, B., Geografias, ideologias, estrategias espaciales. Dédalo ed., Madrid, 1977.

28) G.I.A.M., Groupe Information Aménagement, publicà el seu primer butlletí el maig 1976, a París (19, rue des Gobelins). Place, Peuple, Espace, Pouvoir, revista trimestral publicada a París des del 1975 (1, rue des Fossés de

.. Saint Jacques).

29) Vid. Richard Peet, op. cit. pàg. 262.

30) Vid. Carreras, C. i Massana, C. "espai, GEO/EC" a Gran Enciclopèdia Catalana, ECSA, Barcelona, 1974, vol. 6, pp. 829-830. També Olivier Dollfus L'espace géographique. P.U.F., París, 1970.

31) Vid. Emmanuel Kant, Crítica de la razón pura. Lib. Bergua, Madrid, 1934, especialment la primera secció ("Del espacio") de la primera part de l'obra ("Estética trascendental"). En aquest sentit Hirschberger, a la seva Historia de la filosofía (Herder, Barcelona, 1967) 2ª ed.), a la plana 173 del segon volum comenta: "...3) espacio y tiempo no son conceptos universales, sino uno y otro representaciones singulares y únicas...".

32) Jean Labasse, L'organisation de l'espace. Hermann, París, 1966; pàg. 26.

33) Jacques Boudeville, Les espaces économiques. P.U.F. París.

34) Peter J. Taylor, "El debate cuantitativo en la geografía británica" a Geocrítica, Barcelona, 1977, nº 10, pàg. 17. El subratllat és meu.

35) Lacoste, Y., La géographie, ça sert, d'abord... cit. i Herodote nº 1, París, gener-març 1976, "Questions à

Michel Foucault sur la géographie", pp. 71-85.

36) Lacoste, Y., La géographie, ça sert, d'abord... cit. pàg. 170. El subrallat és meu.

37) Ibid. pàg. 170. El subrallat és al text original.

38) Hildebert Isnard, L'espace géographique. P.U.F., París, 1978; col. le géographe, nº 25; 222 pp.

39) ibid. pàg. 74. Unes ratlles més amunt, justament, acaba de citar l'obra de Lefebvre, La production de l'espace (Anthropos, París, 1974).

40) ibid. pp. 47-48.

41) Alain Lipietz, Le capital et son espace. Maspero, París, 1977; col. économie et socialisme nº 34; 168 pp.

42) ibid. pàg. 21.

43) Marx, K. i Engels, F., L'idéologie allemande. Ed. Sociales, París, 1966, pp. 68 i 71. Els subratllats són meus.

44) Samir Amin, Le développement inégal. Minuit, Paris 1973.

45) En aquest sentit hom podria fer una crítica a un llibre molt difós a Catalunya realitzat per membres d'Unió

Democràtica de Catalunya -algun d'ells avui ja a aquesta Unió del Centre de Catalunya tan sospitosa. Es tracta de Miró, J., Sena, E. i Miralles, F., La Catalunya pobra. Nova Terra, Barcelona, 1974; és una obra clarament no marxista i que utilitza aquest concepte barroer de l'espai, lògic en la seva concepció, però mai en la d'altres.

46) Lipietz, A, op.cit. pàg. 33.

47) Efectivament, no es tracta aquí de prendre cap postura en torn a la qüestió polèmica sobre el concepte de regió, sinó d'aplicar, amb un sentit més ampli i més indefinit alhora, el que a les discussions del Remica de 1972 hom qualificà d'"estructura espacial local". Vid. REMICA; "Sistemas espaciales y estructuras regionales" a Revista de Geografia, Barcelona, 1974, vol. VIII, nº 1 i 2, pp. 5-17; especialment les planes 8-9.

48) Cf. Friedrich Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England, Leipzig, 1845, i Zur Wohnungsfrage, Leipzig, 1872; i Karl Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, 1859, i Das Kapital, 1863-1894; i Marx i Engels, Die Deutsche Ideologie, 1845-46. De totes elles hi ha avui ja nombroses versions.

49) Cf. Françoise Choay, El urbanismo. Utopías y realidades. Ed. Lumen, Barcelona, 1970, especialment les planes 33-36 i 223-242; i Henri Lefebvre, La pensée marxiste et la ville. Casterman, Tournai, 1972.

50) Marx i Engels, L'idéologie allemande. Ed. Sociales, Paris, 1966, pp. 81-82.

51) Henri Lefebvre, Le droit à la ville. Ed. Anthropos, Paris, 1968. Traduida al castellà per J. González-Pueyo i publicada com El derecho a la ciudad. Ed. Península, Barcelona, 1969.

52) Aquesta primera obra de Lefebvre, citada a la nota anterior, ens provocà un impacte notable (vid. Carreras, Carles, Hostafrancs. Un barri de Barcelona. Ed. Selecta, Barcelona, 1974; especialment les planes 25-26) "Hom pot observar, en canvi, que al llarg d'aquest treball aquesta obra cabdal -El derecho a la ciudad- no és citada en absolut, no pas per tal de dissimular la seva influència, sinò perquè aquest llibre de "capçalera", diria -valgui l'expressió- m'ha influït talment que no puc delimitar ben bé que diu Lefebvre i que he desenvolupat jo al seu voltant") i una acceptació força acrítica !Posteriorment Lefebvre ha anat desenvolupant les seves idees sobre el fet urbà en un seguit d'obres com: La vie quotidienne dans le monde moderne, ed. Gallimard, Paris, 1968, traduida al castellà per A. Escudero a Alianza ed., Madrid, 1972; Du rural à l'urbain, ed. Anthropos, Paris, 1970, recull d'articles publicats entre 1949-69 traduïts al castellà per J. González-Pueyo a Ed. Península, Barcelona, 1971; Révolution urbaine, ed. Gallimard, Paris, 1970, traduida al castellà per M. Nolla a Alianza ed., Madrid, 1972; la ja citada (nota 49) La pensée marxiste et la ville, que encara ho ha estat traduïda; i, Espace et politique. Le droit à la ville II,

ed. Anthropos, Paris, 1972, recull d'articles i conferències fets entre 1970-72 traduït al castellà per J. Muls i J. Liarás a ed. Península, Barcelona, 1976; i, encara que més general, pot incloure's-hi la ja citada (nota 39) La production de l'espace, sense traducció.

53) Lefebvre, El derecho a la ciudad, op. cit. pàg.166.

54) ibid. pàg. 166.

55) Lefebvre, Révolution urbaine, op. cit.pàg. 185.

56) Ibid. pàg. 190.

57) Mario Gaviria, "La Naturaleza, fuente de placer. Conversación con Henri Lefebvre" a El viejo topo, Barcelona, maig 1978, nº 20; pàgs. 23-27.

58) Manuel Castells, La question urbaine, ed. Maspero, Paris, 1973; existeix traducció castellana a l'editorial Siglo XXI, però aquí citem l'edició original. Cf. especialment el capítol 2 de la segona part, "De la société urbaine à la révolution urbaine", pàgs. 117-128, per a la crítica a les aportacions de Lefebvre.

59) De l'abundosa obra de Castells hom pot citar, La crisis económica y la sociedad americana, ed. Laia, Barcelona, 1977 i Ciudad, Democracia y Socialismo. La experiencia de las Asociaciones de vecinos en Madrid, ed. Siglo XXI, Madrid, 1977, on cita la próxima aparició de

City, class and power a les edicions Mac Millan. Entre les obres fetes en col.laboració poden destacar-se: Godard, Castells, Delayre, Dessane i O'Callaghan, La rénovation urbaine à Paris. Structure urbaine et logique de classe ed. Mouton, Paris, 1973; Castells i Godard, Monopolville. L'entreprise, l'Etat, l'urbain, ed. Mouton, Paris, 1974; i, sobretot, Castells, Leira, Quintana, Rodríguez, Rebollo i Tamames, Madrid para la democracia. La propuesta de los comunistas, ed. Mayoría, Madrid, 1977.

50) De les crítiques que aparegueren al llibre (Jordi Borja, "Crítica de libros: "La question urbaine" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, Barcelona, gener 1972, nº 87, pàg. 115; Jean-Pierre Garnier "À propos de la question urbaine" a Espaces et Société, París, febrer 1973, nº 8, pàgs. 123-129; o Equipo Cero, "Una interpretación marxista de los procesos espaciales: la cuestión urbana" a Zona Abierta, Madrid, tardor 1974, nº 1, pàgs. 93-105), Garnier assenyala que explícitament no indica els seus fonaments teòrics, mentre que l'equip Cero diu que dona bibliografia de Poulantzas, Harnécker, Althusser, Balibar i Badiou. En realitat les seves cites a fonaments teòrics són ben explícites i -afortunadament!- no fan referència a Marta Harnécker; així trobem: pàg. 63, nota 84 "Cette analyse s'appuie théoriquement sur les apports faits par N. Poulantzas dans son ouvrage, d'une extrême importance Pouvoir Politique et..." pàg. 89, nota 123 "Cf. L. Althusser Pour Marx (...); E. Balibar "Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique" dans Althusser et Balibar, Lire le Capital ..." a la pàg. 90, nota 124

-- "Si Ch. Bettelheim a posé quelques jalons dans l'analyse de l'économie socialiste, il semble bien que le noyau théorique pour l'analyse des nouvelles formes sociales devra être cherché dans l'oeuvre de Mao Tsé Tung; cf. aussi, sur ce point, le texte cité d'E. Balibar" a la plana 112, nota 21 "Cf. les analyses de N. Poulantzas sur la détermination sociale du statut juridique et idéologique du citoyen, dans Pouvoir pol. et..." a la plana 165, nota 41 "Cf. pour les fondements théoriques généraux, N. Poulantzas, Pouvoir pol..., Balibar op. cit. et A. Badiou "Le(Re) comencement du matérialisme dialectique" a Critique, mai 1967..." a la plana 265, nota 133 "Cf. N. Poulantzas, Pouvoir pol..." a la plana 276, nota 143 "L. Alyusser, "Les appareils idéologiques d'Etat" a La Pensée, juin, 1970. " finalement, a la plana 306, nota 1 "Cf. N. Poulantzas, op.cit. 1968". (els subratllats són meus).

61) Castells, Ciudad, Democracia y Socialismo, ja esmentada, a la plana 24, nota 9 dona la re-citada obra de Poulantzas, però hi afegeix "sigue siendo el mejor análisis (...) pese a algunas formulaciones excesivamente dogmáticas." (el subratllat és meu).

62) Castells, La question urbaine, op. cit., pàg. 127 Aquest equip Utopie és presentat com a grup de reflexió urbanística animat per Hubert Tonka, seguidor del camí obert per Lefebvre que el 1970 publicà a París Urbaniser la lltte de classes.

63) ibid. pàgs. 120-121.

64) Cero, article citat (nota 60), pàgs. 98-99.

65) Castells, Ciudad, Democracia y Socialismo, pàg. 9.
Una versió del Manifest comunista de Marx i Engels (1848) ciclostilada i clandestina, de circulació interna al P.C.E.-P.S.U.C. comença justament així: "Un espectro ronda Europa: el espectro del comunismo".

66) ibid. pàg. 10.

67) pàg. 12.

68) ibid. pàg. 23. A aquesta plana i les següents trobem quatre extenses citacions del llibre de Carrillo, Eurocomunismo y Estado (ed. Crítica, Barcelona, 1977) i una de Solé Tura (AA VV, El marxismo y el Estado, ed. Avance, Barcelona, 1977), per bé que -molt en la línia "eurocomunista"- assenyala com a treballs teòrics llibres i articles de comunistes italians, francesos y anglesos i, fins i tot, el llibre de Claudín (Eurocomunismo y Socialismo, Siglo XXI, Madrid, 1977).

69) Vet aquí la recuperació d'una consigna històrica elaborada per Santiago Carrillo temps després del VI Congrés i de l'expulsió de Claudín, Semprún i Vicens, a Nuevos enfoques a problemas de hoy (1967), primera formulació del que avui s'anomena via eurocomunista, que provocà l'escissió del P.C.E. Internacional, escissió

de la qual encara resta el P.C.E. (I), el Partit del Treball i O.C. Bandera Roja, de la qual els membres més dretans varen tornar a ingressar al P.C.E.-P.S.U.C. el 1973.

70) Castells, Ciudad, Democracia y Socialismo pàg. 27.

71) En aquest sentit pot citar-se l'anàlisi crític de l'equip Cero ja citat (nota 60) i l'obra de Lipietz, Le capital et son espace, pàgs. 33-35.

72) Hom pot veure els llibres de Anatole Kopp, Ville et révolution. Architectures et urbanisme soviétiques des années vingt, Ed. Anthropos, Paris, 1967 o de Paolo Ceccarelli, La costruzione della città societica, Marsilio ed., Padova, 1970, traduït aquest al castellà per C. Martí a Gustavo Gili, Barcelona, 1972. O també els articles del mateix Kopp, "Urbanistes et désurbanistes dans l'URSS des années vingt" a Metropolis, Paris, juny-juliol 1974, nº 7, pàgs. 52-57 (que segons diu forma part d'un llibre Changer la vie, changer la ville, D'Unión Générale d'Éditions de Paris, de la col·lecció 10/18, llibre que desconec) a Catherine Cooke "Urbanisme et planification régionale dans l'URSS des années trente" a Metropolis, 1978, nº 31, pàgs. 38-42, primera part a continuar.

73) Mític per causa del valor d'exemple que el seu cas ha tingut a França i en els partits socialistes mediterranis en general. Hom pot veure en aquest sentit el

llibre de Michel Phlipponneau, Changer la vie, Changer la ville. Rennes 1977, Ed. Breiz, La Baule, 1976, on ell mateix en pròleg assenyala: "Un faible déplacement de voix aurait donné à Rennes un destin tout différent, comme l'aurait été celui de Grenoble si, en 1965, H. Dubedout ne s'était pas intéressé à un problème de robinet." En el prefaci del mateix llibre François Mitterrand diu: "Après Grenoble en 1965, en 1977 Rennes et d'autres capitales régionales doivent accomplir leur révolution municipale, prélude nécessaire à tous les changements."

74) Entrevista a Hubert Dubedout feta per J.M. offner a Metropolis, Paris, any IV (1978) nº 31, pàgs. 23-27, en ocasió de les eleccions legislatives i dintre de l'article "Le pouvoir et la ville".

75) Paolo Ceccarelli, "Urbanistica opulenta" a Casabella, abril 1963; citat a M. de Michelis i M. Venturi, "Le centre de direction de Bologne: ou comment le P.C.I. gère le problème urbain", Espaces et Sociétés, Paris, mars 1971, nº 2, pàg. 50.

76) M. de Michelis i M. Venturi, article citat, pàg. 49.

77) El Centre d'Estudis Urbans (C.E.U.) aparegué a començaments dels anys setanta en torn de Jordi Borja, avui membre de Comité Executiu del P.S.U.C., responsable de la política municipal, professionalment sociòleg urbà. El desembre de 1977 es convertí en Centre d'Estudis Urbans,

-- Municipals i Territorials (C.E.U.M.T.) ampliant el seu camp i reposant sobre Joan Alemany, economista i Pau Verrié, enginyer, del Comité Central del P.S.U.C. i des del gener de 1978 publica un Butlletí per a difondre les seves elaboracions fins aleshores recollides en diversos llibres i publicacions que seràn citats convenientment.

78) Josep Mª Alibés, responsable avui de política municipal del comitè de Barcelona del P.S.U.C., polaritzaria l'altre extrem de la polèmica, alhora que la postura de Carles Prieto, del comité executiu, d'optar a la presidència de la Federació d'Associacions de Veïns abans que no presentar-se com a candidat a les municipals pot ésser un indicador del cansament d'aquesta lluita política interna. En aquest sentit potser podria parlar-se d'una certa coartada esquerrana dels partits "eurocomunistes" tal com s'ha assenyalat en l'article ja citat de de Miché- lis i Venturi (pàg. 48) "... la conviction paternaliste qu'à l'intérieur du parti il est possible à tous les architectes (posseu-hi ací tècnics) de bonne volonté de coexister pacifiquement".

79) Potser fóra bó d'assenyalar aquí, quan encara som en un pla tèoric, com ja ho han fet d'altres -Garnier, sobretot- que l'obra de Castells dóna més una impressió dogmàtica per l'encorsetament forçat de les seves experiències pràctiques dintre de la "nouvelle Philosophie", que no pel contingut de la teoria ella mateixa.

-- 80) Vegeu les notes, 52, 58 i 59; a més fem referència també a Carlo Aymonino, Orígenes y desarrollo de la ciudad moderna, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1972; a G. Campos Venuti, Amministrare l'urbanística, Ed. Einaudi, Torino 1967 (traduida al castellà per J. Soler i M. Torres a G. Gili, Barcelona, 1971); i a l'obra de Ceccarelli ja citada, La construcción de la ciudad soviética.

81) Obra ja citada de Castell i altres, Madrid para la democracia.

82) J. Borja, M. Tarragó i R. Boix, Por una política municipal democrática, Ed. Avance, Barcelona, 1977; pròleg de Ramon Tamames!

83) Vegeu l'obra ja citada de M. Phlipponneau a la nota 73.

84) Jordi Borja, "Crónica urbana" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, C.O.A.C.B., Barcelona, gener-febrer 1972, nº 87, pàg. 119. És l'article que incia aquesta secció de "crónica urbana" que no assolí l'any de vida per causa de les vicissituds del Col·legi d'Arquitectes.

85) Castells, La Question urbaine, op. cit. pàg. 311.

86) Jean Lojkine, La politique urbaine dans la région parisienne 1945-72, Ed. Mouton, Paris, 1972; col. "la recherche urbaine" nº 1. L'estudi en realitat s'estén

-- només fins al 1971, malgrat la portada. Per a un estudi similar del període anterior hom pot consultar A. Sutcliffe, Ocaso y fracaso del centro de París (Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1973) que abraça els anys 1850-1950.

87) Castells, i Godard, Monopolville, op. cit. a la nota 59.

88) Lojkine, op. cit., pàg. 231.

89) Peter Ambrose i Bob Colenutt, The property machine, Ed. Penguin, London, 1975. Obra força interessant des d'un punt de vista teòric, força incisiva, però de poc interès pràctic per a nosaltres en l'actualitat ja que la política de l'habitatge a Gran Bretanya dona una gran part de competències a l'administració local.

90) Poden citar-se aquí altres obres de la col·lecció "la recherche urbaine" de l'editorial Mouton de Paris, com; Jean-Jacques Granelle, La valeur du sol urbain et la propriété foncière, Le marché de terrains à Paris, nº 12, 1975; Edmond Preteceille, La production des grands ensembles, nº 3, 1973; o Christian Topalov, Les promoteurs immobiliers. Contribution à l'analyse de la production capitaliste du logement en France, nº 4, 1974. Són importants també: A. Lipietz, Le tribut foncier urbain: circulation du capital et propriété dans la production du cadre bâti, Ed. Maspero, Paris, 1974; i l'altra obra de Topalov, Capital et propriété foncière: introduction a l'étude des politiques foncières urbaines, Ed. CSU, Paris

.. 1973 (edició multipopiada).

91) Rémy Butler i Patrice Noisette, De la cité ouvrière au grand ensemble. La politique capitaliste du logement social 1815-1975, Ed. Maspero, París, 1977.

92) Carme Massana i Francesc Roca, "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona" a Autors varis, Economia crítica: una perspectiva catalana, Ed. 62, Barcelona, 1973, planes 203-233.

93) Horacio Capel, Capitalismo y morfología urbana en España, Ed. los libros de la frontera, Barcelona, 1975.

94) "Los agentes urbanos", Documents d'anàlisi urbana, Dep. Geografia, Universitat de Bellaterra, desembre 1975; nº 3.

95) J.M. Sabater Cheliz, "Exploració política a propòsit del Plan Comarcal" a Butlletí del C.O.A.A.T.C., Barcelona, febrer 1976, nº 18, planes 19-24. Vegeu especialment els quadres de les planes 23 i 24.

96) Les úniques aproximacions que posseim en aquest sentit són estudis, més o menys artesanals realitzats per serveis d'estudis de banques diferents (Banca Catalana, 1970-72; Garriga Nogués, 1974).

97) Butler i Noisette, op. cit., pàg. 42.

98) Manuel Valenzuela Rubio, "La empresa industrial como promotor inmobiliario" comunicació al IV Coloquio sobre Geografia "Ciudad e Industria" celebrat a Oviedo el 1975 i publicat també a Oviedo el 1977, planes 211-227.

99) Ramon Mª Alvargonzález, Gijón: industrialización y crecimiento urbano, Ed. Ayalga, Salinas, 1977. A les planes 174-176 analitza concretament "La iniciativa industrial como promotora de la segunda corona de extrarradio".

100) Capel, op. cit., planes 85-92; i Alvargonzález, op. cit., planes 170-174.

101) Jordi Borja, article de Cuadernos citat a la nota 84.

102) La bibliografia d'aquest tema és molt àmplia ja que s'han fet molts d'estudis i divulgacions sobre el moviment d'Associacions de veïns arreu de l'Estat, sobretot a Barcelona, Madrid i Bilbao, més o menys al voltant o de Jordi Borja o de Castells. Per aquesta raó remeto a l'apartat específic, del capítol 02 de la tercera part.

103) Josep Mª Alibés, "Les associacions de veïns davant el futur" a Nous Horitzons, Barcelona, n° 37, novembre 1977.

104) Per Place vegeu la nota 26; a més Butler i Noisette,

... op. cit. li dediquen les planes 149-187, que acaben així:
"Au contrôle doit s'opposer l'appropriation populaire de
l'espace".

-- 02. ESPAI URBA I POLÍTICA A BARCELONA

... es repeteix l'esforç dels habitants de la regió de Barcelona per capgirar la realitat urbana. Dels qui foren amos de la ciutat tres o quatre vegades entre 1833 i 1855, dels qui enderrocaren les murales (1854) i la major ciutadella militar d'Europa (1868), dels qui recuperaren per a usos civils espais closos (1835, 1868 i 1909), dels qui, en certs moments (1917, 1951), han paralitzat la ciutat, dels qui, en 30 mesos, endegaren una revolució urbana interrompuda.

Carme MASSANA i Francesc ROCA, "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona" a Economia crítica, op. cit., p. 233.

Aquest handle pot semblar exagerat o triunfalista. No és però, ni una cosa ni altra. Triunfalista de cap manera, ja que l'"esforç" no s'ha vist encara coronat d'èxit.

-- Exagerat tampoc, en podríem trobar més d'exemples d'aquest esforç, d'abans i de després de les dates referides; de després ni que sigui pel simple decurs del temps; d'abans les bullangues repetides tot el vuit-cents que pogueren fer dir a un testimoni prou solvent i gens sospitós de catalisme com Engels: "... Barcelona, la ciudad industrial mayor de España, ciudad cuya historia registra más luchas de barricadas que ninguda otra villa del mundo..." (1). Un altre testimoni en pot ésser l'obra voluminosa de Josep Benet i Casimir Martí sobre la Barcelona del bienni progressista, quan es produí la primera vaga general obrera de l'Estat espanyol i que, com veurem tanta repercusió tingué a Sants (2).

L'única exageració que pot ésser assenyalada en tot cas és respecte a que encara avui no ha estat feta la veritable història d'aquesta gent, la gran majoria dels habitants de la ciutat de Barcelona, ni tan sols una història de la ciutat que els hi fagi justícia o que els hi pugui ésser útil pel seu present i, sobretot, per al seu esdevenidor.

No tractaré, però, aquí de fer una "nova" història de Barcelona, tasca molt superior al meu nivell de coneixements i, fins i tot, a les possibilitats de treball d'una persona sola (3). Intentaré només d'assenyalar aquest buit important, sentit doblement com a professional i com a ciutadà, i maldaré per traçar les pistes generals fonamentals a través de les quals pugui enmarcar el meu

estudi concret. En definitiva, no cerco res més que concretar encara més, ara en l'àmbit espacial, les coordenades teòriques en que es mou el meu treball.

Es tracta, doncs, d'analitzar la producció bibliogràfica feta sobre Barcelona en conjunt per tal d'extreure'n aquelles pistes que ens poden ésser útils en el guiatge del treball. He abandonat ja el marc general, el qual cal reconèixer també que és ben pobre en aquest sentit. Efectivament, les històries de la ciutat, les evolucions urbanes generals o les històries i evolucions de ciutats concretes són majoritàriament només inressades per l'evolució formal; formalistes com la matèria que pretenen d'historiar, l'ambigu i polisèmic "urbanisme". Correntment també, parteixen de la visió simplista d'una planificació per a ordenar el caos "espontani", visió que encobreix sovint la racionalització dels fets consumats (4). Així, les obres d'abast general només seràn citades quan convingui al llarg del desenvolupament següent.

-- 02. 01. LES INTERPRETACIONS DE LA CIUTAT DE BARCELONA

Ja hem indicat més amunt (nota 3) la complexitat de la bibliografia sobre la ciutat de Barcelona. Seria absurd, doncs, pretendre de donar una visió completa o exhaustiva de les interpretacions de Barcelona. Només ens referirem a aquelles obres que proporcionen, d'una manera o altra, una visió més completa de la ciutat i de la seva evolució. Evidentment, només serà possible fer referència a les obres que coneix, possible lògicament, i alhora desitjable, ja que tracto de donar les eines del meu treball.

He agrupat les obres diferents en dos apartats; un d'obres generals sobre Barcelona, d'alguna manera les obres bàsiques i fonamentals per a qualsevol treball sobre la ciutat; un altre de més acostat a les meves necessitats, on ja es troben interpretacions més o menys globals de tipus polític, donant, això sí, al mot polític el sentit més ample que pugui abastar (5).

De primer, doncs, les obres generals bàsiques, ja que d'interpretacions i maneres d'entendre la ciutat s'en poden trobar a qualsevol escrit, per reduït que aquest sigui. Així, entre moltes d'altres obres, deixo de banda

les aportacions d'Antoni de Capmany, de Pí i Arimon o de Cerdà, per citar potser els més il·lustres, ja que requereixen una anàlisi molt aprofundida que depassa les meves intencions (6), alhora que no abasten el període per a mí més interessant a partir del cinqué desenni del vuit-cents quan Sants s'incorporà al fet urbà barceloní.

Dintre d'aquest apartat, un primer grup és el que formen el que podriem anomenar les "històries" de Barcelona, fetes per Carreras Candi, per Duràn i Sampere i per Pau Vila (7). Totes obres monumentals, sobretot les dues primeres, que en una primera lectura constitueixen l'abc del coneixement de la ciutat. Totes tres, també, interessades sobretot en la reconstrucció del seu passat remot, més que en l'anàlisi dels fets contemporanis, que podia haver resultat igualment interessant. Destaquem-ne les característiques principals de cada una d'elles.

Qué es pot dir de La ciutat de Barcelona en poques ratlles i que ja no hagi estat dit? Malgrat la seva antigor -sembla segur que pot ésser atribuïda la seva publicació al 1916- segueix essent la millor història de Barcelona. De primer cal remarcar la seva edició excel·lent molt en la línia de l'editorial Martín, que en fan avui, per forma i contingut, una de les obres preferides de qualsevol mercat de llibre vell. La bona edició, però, no és formal només, sinó també de contingut amb uns índex d'autors, d'obres, de noms de persona i de topònims molt complerts i ben fets. L'obra mostra un aparat d'erudició extraordinari, amb 2.800 notes ben fetes, amb bones cita-

cions, que permeten, com indica el mateix autor en l'advertència final "... en lo pervindre, traure major profit de nostres indicacions." (pàg. 1065). Aquest aparat és el resultat de "l'esforç d'una labor unipersonal y constant de vint anys" de l'historiador eminent que aprofita el seu llarg sojorn a l'ajuntament per a estudiar, endegar i publicar els fons històrics municipals.

La seva visió de Barcelona és totalment romàntica; la ciutat és considerada com un ésser viu que protagonitza la història, un ésser viu sense contradiccions internes, del qual ens en dóna una visió "plana", que gaudeix d'èpoques de felicitat i d'èpoques de desgràcies, originades per causes aparentment externes. Després de dos capítols "geogràfics" (Topografia y estadística i Geología del territori de Barcelona, planes 7-32), comença l'"evolució" de la ciutat, des dels temps pre-romans de "Laye" fins al concurs per a l'eixemple de mitjans del segle XIX (planes 33-862). Curiosament la descripció del procés complex és força freda, sense prendre partit i sense fer valoracions, ni tan sols del pla Cerdà, al qual teòricament hauria d'haver estat contrari. Actitut ben diversa de la que mostra respecte al pla Jaussely, planes envant, que crítica obertament. Segueix un capítol dedicat a l'evolució de l'ajuntament de Barcelona del segle XVIII al XX (planes 863-882), amb un ènfasi especial al problema de la castellanització municipal i del canvi de nom dels carrers. Segueix un altre capítol dedicat al "moviment eclesiàstic" de 1516 a 1915 (planes 883-954), on apart d'explicar la formació i evolució de les parrò-

quies i dels convents, dóna un relleu extraordinari a la crema de convents de 1835 i de 1909 on s'hi mesclen els seus afanys d'historiador, que es dol de les peces perdudes, i els de catòlic tradicional esparverat per l'extremisme dels fets.

Cal destacar finalment el darrer capítol, un dels més interessants per al nostre treball, on tracta dels "Lochs sub-urbans en los temps moderns" (planes 955-1065). Dedicava aquí gran atenció a descriure l'evolució recent (del segle XVIII al XX) dels antics municipis del voltant de Barcelona, tot i remarcant les dificultats del procés d'agregació a la ciutat i manifestant-se clarament per la independència municipal. Aquí és on crítica el pla Jausely, que considera intent fallit de comunicar la ciutat amb els nous agregats i pla inviable econòmicament. Aquesta faceta, que deurà d'ésser més desenvolupada més endavant ja que a Sants hi tingué una forta repercusió i una influència clara (vid. III Part, capítol 01), és la que fa sospitar que Carreras Candi, tot i pertànyer al partit "industrial", era representant dels interessos dels propietaris del sòl.

La Barcelona i la seva història de Duran i Sampere és una altra obra monumental i també molt ben editada, com és costum en els llibres de Curial. És una obra erudita gens romàntica; Barcelona és clarament aquí un objecte d'estudi desapassionat, que Duran va diseccionant en l'espai i en el temps. L'obra té un gran interès ja que en

certa forma és la continuadora exacta de la de Carreras Candi; efectivament, Duran treballà sobre els mateixos materials i d'altres de similars, just a partir del moment en que ho havia deixat Carreras. L'Arxiu d'Història de la Ciutat, avui Institut Municipal d'Història s'ha vist així sotmés a una continuïtat de més de 75 anys d'estudi -més que no els de la seva pròpia existència com Arxiu!- per part d'aquests dos historiadors.

L'obra de Duran, però, presenta un inconvenient genèric, ja que no constitueix la síntesi dels seus cinquanta-tres anys de recerca, sinó l'aplegall, ordenat i sistematitzat així sí, dels seus articles i treballs dispersos, molts d'ells ja publicats, especialment a la Barcelona, divulgación històrica, que recollia els programes de divulgació històrica fets per radio des de l'Institut (8). Aquest fet explica que no sigui una obra completa, que hi falten coses i d'altres són tractades més amplament que d'altres, predominant-hi sobretot els enfoc arqueològics. Respecte a les mancances podem assenyalar, per exemple, que si Hostafrancs hi és ben estudiat (9), de Sants no en hi ha pràcticament res, més que citacions esparses. Per contra, podem destacar també el volum segon en general, dedicat a la societat i a l'organització del treball, especialment els capítols en que tracta de les activitats tèxtils primitives i de la manufactura d'indianes del segle XVIII (planes 291-309).

L'obra d'En Pau Vila ja és completament diferent

d'aquestes altres dues. En Vila no és un historiador, ell intenta fer una "geohistòria". De Barcelona i la seva ro-
dalia al llarg dels temps no podem dir que sigui una obra ben editada; és un llibre lleig, amb una maqueta de poca qualitat. A més, seguint els criteris generals de la Geo-
grafia de Catalunya que li donà origen (10), careix de notes i té una bibliografia reduïda; aquest fet dificulta el poder trobar les fonts del treball, que foren tan útils.

L'obra d'En Vila és la que s'ajusta més al concepte d'"història" de Barcelona. Després d'un primer capítol "geogràfic" (planes 17-41), del qual cal destacar l'interés de la recerca de l'antic curs dels cursos fluvials avui submergits per la urbanització, comença la història dels esdeveniments que, en aquest cas, s'estén des dels primers pobladors fins a l'època actual. Aquí cal assenyalar però que la tasca de reconstrucció del passat d'En Pau Vila s'atura al tombant del segle XX, des d'on és continuada per Lluís Casassas (11).

Aquests primers 17 capítols d'En Vila són plenament del seu estil: menys erudit que els anteriors, però vigorós i bon coneixedor dels fets i de llurs causes. Tota l'obra traspuja humanisme. Aquí Barcelona torna a ésser el protagonista, però la seva visió no és "plana" sinò que adquireix profunditat i matisos. A totes les èpoques apareix l'afany sintetitzador, d'arrels tan "geogràfiques", i l'interés per les condicions de vida de les classes populars. La ciutat no és un tot homogeni, encara que adolcida i amortiguada la lluita de classes hi és present, no en va

fou en Vila un més en l'exèrcit de reserva dels treballadors del ram tèxtil. No podem sinò lamentar que no seguís reconstruint el segle XX, on ell ja fou personatge de l'obra i, molts cops, un personatge amb força paper. Aquest fet justament l'aturà a ell, la por a la manca d'objectivitat (12).

Si deixèssim l'anàlisi en aquest punt potser algú ens podria dir el que ja digué l'anarquista Alàiz el 1935: "La ciudad está pidiendo un cronista puntual y no un poeta de juegos florales; un fotógrafo que no retoque nada, no un pintor lisonjero". (13). Cal doncs, cercar un segon grup d'obres dins aquest apartat de visions generals i bàsiques de Barcelona, que defugin la síntesi històrica i que constitueixin interpretacions globals de la ciutat, però distanciades, en el sentit brechtia. En aquest grup penso que cal incloure dues obres ben diferents, força recents totes dues i encara poc valorades. El distanciament té origen diferent a cada una d'elles; a l'una li prové de partir d'uns plantejaments polítics, a l'altra de que el seu autor és estranger i això li dóna una altra perspectiva.

Es tracta en primer lloc de l'obra col·lectiva, però d'autors agrupats d'una manera o altra en torn de Jordi Borja i de Manuel de Solà i Morales, dita La Gran Barcelona (14), que recull part dels treballs fets a l'àrea metropolitana. Aquesta obra, en la seva primera versió a la revista C.A.U., només formalment ja era un intent de desmitificació de la "Gran Barcelona" de la política porcionista: la portada presentava el títol imitant un brodat de

-- punt de creu! L'àrea metropolitana havia estat disolta i part de l'equip expulsat per esquerranista. L'obra es presentava, doncs, com una de les primeres interpretacions de Barcelona feta per l'esquerra després de la guerra dels tres anys; era com un arma contra l'"establishment" carregada amb munició dels polvorins oficials.

Però l'obra prometia més que no donava. És cert que gaudí d'una gran acceptació i difusió -ha estat reimpresa diverses vegades- però més per ésser la primera que per altra cosa. Fou una novetat; era nova la presentació d'En Borja, primera anàlisi marxista de la ciutat; fou una novetat la divulgació de vocabulari que l'obra constituïa; fou una novetat l'aparat estadístic organitzat i sintetitzat que l'obra contenia; fou una novetat el conjunt de mapes temàtics que s'oferien als lectors.

La ciutat era tractada com a producte social i com a objecte de consum col·lectiu, i aixó era nou i interessant. Però l'obra no tenia massa unitat, era més un conjunt d'articles en una mateixa línia que una obra completa; no tenia més conclusions que les formulades "a priori", el que la féu eminentment descriptiva. Sobretot, el que és més important, és que basava les seves anàlisis en la definició del que en deien "el sistema urbà", que no era altra cosa que la definició d'unes àrees homogènies dintre de la ciutat. En la definició d'aquestes àrees no quedava massa clar la coherència i fiabilitat de les dades que emprava, i aquest era el seu taló d'Aquiles, l'aportació i el dubte. Però l'obra era capdevan-

-- tera i tingué imitadors; fins i tot, en el capítol d'En Casassas a Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps hi trobem reproduïdes les mateixes àrees i les mateixes dades.

Malgrat això, la Gran Barcelona aporta la sistematització, més o menys ben formulada concretament, de la segregació social en l'espai urbà, amb un èmfasi especial als problemes dels grans conjunts de promoció oficial i a l'hàbitat anomenat subintegrat. Estudia els dèficits de serveis, dels més importants, a Barcelona, en conjunt i per àrees, potser poc clares, però que reforcen l'aspecte anterior de segregació social en l'espai urbà. I, finalment, presenta la primera visió crítica de l'evolució de la planificació urbana a Barcelona i en torn de Barcelona, alhora que apunta un fenomen aleshores naixent, el dels moviments socials urbans, que com ja ha estat dit començaren d'ésser estudiats per bona part del grup d'autors.

La Gran Barcelona no pot ésser reeditada perquè el seu esquelet eren les dades estadístiques aleshores molt modernes, avui depassades i de més difícil accés. La Gran Barcelona no pot ésser reeditada perquè el "porciolisme" -del qual parlarem seguidament- ja ha estat oblidat i perquè els estudis urbans ja han avançat bastant més. La Gran Barcelona però va ésser l'obra d'un moment oportú i que va permetre justament l'avenç d'aquests estudis urbans que comentem.

Però del conjunt en voldria destacar el treball de Manuel de Solà Morales (15) sobre el suburbi dins de l'àrea barcelonina ja que ha estat una de les seves aportacions, d'ell personal i del Laboratori d'Urbanisme que dirigeix a l'escola d'Arquitectura, desenvolupada en d'altres publicacions (16). Efectivament, a partir de l'anàlisi de suburbi ha donat elements molt claus per a entendre el fenomen barceloní i de les ciutats capitalistes en general: "... en el creixement de la ciutat capitalista, sotmés a la lògica dominant de la formació del valor sobreafegit (la plus-vàlua), on la ciutat és la tesi, l'antítesi no és pas el camp sinò el suburbi.(...) L'explotació fonamental no és tant de ciutat a camp, sinò de centre a perifèria, de ciutat a suburbi. Aquest segón és el que manté la primera. La delimitació física de la ciutat té poc sentit, i en canvi, tot el territori és orientat a maximitzar la formació de plus-vàlua. El creixement urbà marginal, les parcel·lacions pobres i les "corees" són, com hem vist, la forma és subtil d'aquesta dialèctica. En tant que instruments especulatius i amb una configuració compacta i aïllada, podem entendre'ls veritablement com a nous revals de la lògica de la plus-vàlua, en un territori que sembla deixar d'organitzar-se com a espai físic per a ser més aviat manipulat en tant que espai econòmic." (17) Anàlisi que ell i el seu equip aplicaren a l'estudi del pla de la Ribera i que és una eina útil per a posteriors desenvolupaments sobre Barcelona, el creixement de la qual ha esquematitzat, a partir de les posicions comentades, en una sèrie de corones concèntriques (18).

En segon lloc, l'obra de l'estranger és la de Robert Ferras, una tesi sobre Barcelona que ha estat publicada enguany (19), però les primeres anàlisis del qual són conegudes temps ha i fins avui s'estenen a publicacions diferents (20). El distanciament que li confereix la seva qualitat d'estranger cal contra-restar-lo amb el sectarisme que envers Barcelona solen mostrar els estrangers, sobretot els francesos, que de la ciutat sembla que sols coneixin, perquè el mitifiquen, el "barri Xino" (21).

L'obra de Ferras suposa un esforç important de cara a copsar el fenomen barceloní i, certament és reïxit tenint en compte que l'autor és estranger. Pateix del fet d'un termini massa llarg de realització, que fa que no només les fonts -com ell mateix indica- hagin evolucionat, sinó sobretot el seu mètode de treball i els seus objectius. Aquest canvi és encara més clar si comparem la seva primera publicació a la *Documentation française*, monografia descriptiva i sintètica de Barcelona, amb la comunicació al col.loqui de l'Association de Géographes Français el proppassat més de juny.

La tesi de Ferras no és el quadre d'un "pintor lisonjero" dels que criticava Alaiz; certament, l'estudi de Barcelona és sempre contrastat amb el de la resta de l'Estat espanyol; Ferras destaca el fet importantíssim del predomini de capital no català, i sobretot, estranger; els problemes del proletariat, especialment el de la congestió i dèficits dels barris obrers, hi són tractats amb amplitud; els plans d'urbanització i d'urbanisme hi són

-- criticats; la terciarització progressiva de la ciutat hi és posada de relleu; el control progressiu de l'espai català, especialment a través de la segona residència, hi és denunciats. Potser, però, la tesi de Ferras cau en l'altra perill que també assenyala Alaiz: "Barcelona rehuye la síntesis. Los barrios viejos, los geométricos y las barriadas extremas son extensiones limitadas en el espacio como panoramas sucesivos y en el tiempo como momentos -un siglo o una semana, es igual- que no son culminantes ni únicos." (22). D'aquest fet en resulta una excel.lent mise au point, sobretot per qui inicia els estudis i el coneixement de Barcelona, però tampoc no ens aporta el desllorigador que cercàven, sinò aquest distanciament crític que si que és positiu.

En el segon apartat d'obres que apuntava en començar ja no tracto tant de trobar-hi coneixements, sinò idees que puguin guiar el meu treball. Hi agrupo obres ben diverses i desiguals, però és per a destacar el fil conductor que he cercat i que crec que he trobat.

De primer uns estudis que tenen com a base l'anàlisi o l'exposició simple de plans de Barcelona, d'èpoques diferents. Vull citar-hi els treballs precursors de Carreras Candi i de Sampere i Miquel (23) que comenten l'un una exposició de plans i l'altre el fruit de la seva pròpia recerca i a través dels quals assenyalen una primera seriació històrica de l'evolució urbana de Barcelona. Són els precedents del que a la fi de 1972 fou l'Atlas de Barcelona de Montserrat Galera, Francesc Roca i Sal-

vador Tarragó (24). Aquí els plans ja estan ben organitzats constituint les etapes de la formació de la ciutat, amb totes les seves contradiccions: la Barcelona de les guerres estrangeres i la Barcelona de la pau, de la primera revolució industrial; el creixement urbà amb la formació del proletariat, la segona revolució industrial i les primeres propostes orgàniques d'urbanisme; el triomf de la burgesia urbana, la tercera revolució urbana i la redifinició de la ciutat; la "nova" Barcelona, tan breu, i la ciutat de la postguerra. Mapes i documentació àmplia ens proporcionen una eina de treball i una guia intel·lectual de gran valor, que la grolleria dels representants de la burgesia actual ha estroncat irreversiblement. Els autors d'aquest atlas els retrobarem al llarg del nostre treball, ja que les seves orientacions ens han estat realment aclaridores.

El mateix origen, però amb un desenvolupament més ambigu i fragmentari podem trobar en la Historia del urbanismo en Barcelona dels Martorell i Florensa (25). Aquest llibre recull en bona part treballs anteriors ja publicats i fou fet en ocasió d'un congrés internacional d'arquitectes celebrat a Barcelona. El recolzament segueix essent format pels diferents plans de la ciutat, especialment pels plans de reforma, però el plantejament és només historicista i trionfalista pel que fa referència a les solucions que s'aporten. Retrobem una història "plana" i acrítica que considera el creixement de la ciutat com un procés evolutiu gairebé biològic. Ens suministra coneixements, que no idees.

Vora aquest tipus de treballs han aparegut també interpresicions teòriques de la ciutat, a càrrec d'autors diferents. Jo aquí només vull citar les imprescindibles, la peonera de Pierre Vilar (26) on en poques planes sintetitza les dades naturals i les dades de la història i ens dóna el primer mapa d'evolució urbana de Barcelona que coneixem. En poques ratlles també dóna una visió de la nova i complexa Barcelona dels anys vint, que ha fet la tercera revolució industrial, sobretot del nou mapa social que n'ha esdevingut. Però també cal citar les més recents de dos arquitectes, d'Oriol Bohigas i de Manuel Ribas Piera (27). L'obra de Bohigas més irregular, ja que constitueix un recull d'articles d'èpoques diverses, on no són tractats tots els aspectes, ni els que són tractats ho són amb la mateixa intensitat. Ultra alguns temes molt específicament arquitecturals, apareixen però algunes interpretacions sobre l'urbanisme barceloní, com les recuperacions del G.A.T.C.P.A.C. i de Cerdà, que són peoneres i interessants; més importància té encara el capítol tercer de la tercera part, no tant per les aportacions que fa, sinó per la constatació del buit de que deixa constància: "dimensions polítiques de Barcelona" (28). La tasca de Ribas Piera és més agosarada obrint un camp nou que encara avui, catorze anys després, no ha tingut continuador; la història urbanística recent dels Països Catalans és però, sobretot, una aproximació a la història urbanística de Barcelona, com ell mateix afirma: "La història urbanística catalana continua centrada a Barcelona" (29). És també, en certa manera, una història dreçada sobre els plans de la ciutat, però que,

si més no, recull les discussions teòriques, de vegades polítiques en aquell sentit ampli a que al·ludiem a la nota 5 d'aquest capítol, que començaven a realitzar-se entre els arquitectes i tècnics d'aquella època.

En el marc d'aquestes discussions el propi Bohigas havia dit ja el 1962: "El Grup R, però -per raons molt comprensibles que ara no vénen a tomb-, no va poder completar la seva crida amb un tercer curset, el que hauria estat més important de tots: el de "Política i Urbanisme"... (36). Setze anys després no hem avençat massa en aquest sentit.

Ultra les posicions preses des de postures polítiques, com les de l'equip de Jordi Borja a qui ja hem al·ludit, o des de postures "populistes", com la literatura de Huerta Clavería, jo voldria destacar uns quants punts de referència. De primer el mecenatge de determinats col·legis professionals, Escola d'Arquitectes i Escola d'Aparelladors sobretot, que possibilitaren curses i conferències on investigadors diferents pogueren exposar les seves línies de recerca, entre els anys 1971-73. Em refereixo a les publicacions de l'arxiu històric del col·legi d'arquitectes i al curset sobre el Fet urbà a Barcelona organitzat pel col·legi d'Aparelladors i publicat a C.A.U. l'any següent (31). Historiadors, economistes, geògrafs, arquitectes, sociòlegs, per primera vegada junts, reflexionen i aporten dades sobre les transformacions socials i urbanes de Barcelona des de la primera revolució industrial. L'anàlisi d'autors poc coneguts,

-- de fonts d'informació poc treballades, s'ajunta a esforços desíntesi d'un nou enfoc, ja crític, de l'evolució de la ciutat. És l'inici d'una manera de fer que aquests moments comença de donar els primers fruits definitius, als quals en vull referir especialment.

Voldria destacar d'una banda a Francesc Roca i Carme Massana (32) vinguts del camp de l'economia, amb Fabià Estapé i la seva recuperació de Cerdà al fons, que han aportat elements primordials al coneixement de la Barcelona Moderna. En Roca, sobretot, la reconstrucció de la política urbana a Barcelona dels primers quaranta anys del segle:XX, amb la recuperació d'autors fins ara ignorats i amb l'ús de fonts fins ara despreciades, que han culminat en la seva tesi. Posteriorment encara unes llambregades a la política urbana durant el franquisme, més provocatives que profundes, però orientades també (39). Na Carme Massana, amb un treball menys espectacular, però pacient de reconstrucció minuciosa dels articles urbans de la Gran Enciclopèdia Catalana, i amb la seva tesi encara inacabada malauradament sobre la política urbana dels propietaris del sòl a Barcelona.

Ja en el camp de la geografia voldria citar també a Ramon Grau i Marina López (34) d'un costat, i a Mercé Tatjer de l'altra. Els primers que han treballat a desvetllar el segle XVIII barceloní, amb l'ús de fonts fins ara poc emprades (registre d'obreria, registre hipotecari, arxiu de protocols) i que amb poc temps podran fer públics llurs resultats definitius. Amb la segona, amb la

qual amb més o menys contacte hem seguit vies paral·leles d'investigació en l'estructura de l'espai intern de Barcelona (35) i amb l'exploració del catastre de riquesa urbana (36).

Un darrer aspecte voldria tractar, verificar un altre buit important. Manca un estudi profund del paper i de la política que han jugat els diferents ajuntaments de Barcelona; en Carreras Candi a La ciutat de Barcelona i Antoni Rovira i Virgili en un altre lloc (37) han fet una història institucional i han criticat els regidors radicals per corruptes i traidors. Ningú però ha estudiat els lligams d'alcaldes i regidors amb el cos social barceloní ni ha cercat per tant les vinculacions concretes de la política que duïen a terme. Una excepció, poc important, però orientadora podria ésser una obra col·lectiva sobre la política "porciolista" (38), l'ànima de la qual penso que no seria agoserat d'afirmar que fou Salvador Tarragó (39). Aquesta obra, encara que inconexa per la forma de diccionari que assumí, conté una gran munió de dades aclaridores en aquest sentit, però només cobreixen, i encara no totalment, disset anys de la història de la ciutat de Barcelona. Un període massa curt!

02.2. LES LÍNEES MESTRES DE L'EVOLUCIÓ DEL MARC BARCELONÍ

Vull tornar a repetir que no tracto de fer una història de Barcelona, sinò només, un cop donades les pistes llibresques que he eprat, concretar-les en una visió de conjunt que pugui donar les bases on s'inscriu la meva investigació particular. A més, no es tracta ni tan sols d'una "història", sinò de cercar aquelles línees mestres de l'evolució de la ciutat que han descabdellat, elles sí, la seva història. Per aquesta raó no busco una continuïtat de fets, sinò només de destacar els elements nous que van aparèixent i que han estat fonamentals per a explicar la evolució i els canvis urbans. Per aquesta raó no busco remontar-me a la nit dels temps, sinò només centrar-me a partir del moment en que s'inicia la ciutat moderna, a partir de la revolució industrial, que incorporà l'espai de Sants a l'àrea urbana, tot capgirant-li l'estructura.

El primer fet rellevant a la història de Barcelona moderna és l'aparició de la manufactura, que suposà l'inici de la revolució industrial: "La força del treball en la manufactura i l'instrument de treball en la producció mecànica són els punts de partença de la revolució industrial. (...) Hom pot diferenciar, en el cas de Catalunya,

dues etapes successives que corresponen als dos passos esmentats. L'aparició de la manufactura, com a forma de producció distinta de l'artesanat urbà tradicional i basada en l'ús d'una important massa obrera, ha estat un fet de ple segle XVIII. La mecanització del sector cotoner es produeix durant la primera meitat del segle XIX". (40). El 1736 és fins ara la primera data segura de la instal·lació d'una fàbrica d'indianes, la de Jacint Esteve (41); aquesta data, doncs, hem de considerar com la de l'inici del nou procés que transformà radicalment Barcelona i la seva rodalia.

Amb l'inici del desplegament del capitalisme industrial a Barcelona s'inicia el període que ens interessa de la història de la ciutat. I amb l'estudi d'aquest període s'inicia també el nostre treball actual (42).

Però l'aparició de la manufactura, amb la seva conseqüència immediata de formació d'una nova classe, del proletariat, no té només un interès historiogràfic de reconstrucció de la veritable cronologia de la revolució industrial, sinó que, sobretot, explica canvis molt importants en l'espai urbà. D'una banda, dintre de les muralles de la ciutat, i a l'empar del poder progressiu de comerciants i fabricants que desplaçà progressivament el de les corporacions tradicionals, s'inicià la segregació social en l'espai, sobretot en altura, dins d'un procés de densificació extraordinari dels barris de Santa Catarina, de Sant Cugat del Red i de San Pere a l'antiga vilanova (49). D'altra banda, fora muralles, s'inicià la vinculació dels nuclis que eren

més enllà del límit de prohibició de construcció per les ordenances militars amb el fet urbà barceloní, primer a través de la localització dels prats d'indianes i posteriorment en l'extensió de la industrialització (44), fet que fou trascendental per a Sants.

Però les transformacions no foren solament formals. Durant aquest segle que veié l'aparició de l'urbanisme barroc a Barcelona, amb la construcció d'un barri nou, la Barceloneta, induïda pels capitans general, representant de l'estat central absolutista (45), veié també el lliurament de la producció de l'espai urbà a la iniciativa privada: "En Barcelona la urgente modificación espacial no va a hacerse por via autoritaria, sino induciendo a los individuos a luchar por sus propios intereses, lo que, según los hombres del XVIII, conducirá naturalmente a un orden perfecto". (46).

Aquest procés no feu sinó ampliar-se durant el segle XIX amb la consolidació de la revolució industrial a través de la mecanització. A Barcelona es consolidaren els principals agents productors d'espai construït, els propietaris del sòl, que ja ho eren tradicionalment, i la burgesia neixent comercial i industrial. A partir de les desamortitzacions, sobretot de la dels béns eclesiàstics, els límits entre els dos grups són moltes vegades confosos, ja que els industrials esdevenen cada vegada més propietaris del sòl urbà. Així durant el segle XIX, la transformació de l'espai barceloní de valor d'ús en valor de canvi permeté el desfermament de l'especulació amb els solars, dins del recinte enmurallat amb l'obertura de nous carrers (carrer Ample,

Nou, Princesa, Fernando, etc), amb l'aprovació de l'eixample i amb l'escampament definitiu del fenomen urbà per tot el pla, fins als antics municipis del rodal. Mecanització i especulació afermen l'acumulació de capital que envigorí els grps esmentats, separadament o conjunta, que anaren produint la metropoli del nou-cents, que no cesà de créixer.

Efectivament, si en el patró censal de 1719 Barcelona hi apareixia amb 34.005 habitants, al cens del comte de Floridablanca de 1787 ja en tenia 92.385, el que suposa un 172% d'augment. Al cens oficial de 1860, el según de l'Estat espanyol, però més de fiar que el de tres anys abans, ja en comptava 189.948 d'habitants, (amb un augment respecte a 1787 del 106 %), al de 1887, 272.481 habitants (un 43 % respecte a 1860, però només amb 27 anys, quan els altres períodes eren de 68 anys, i de 73 anys respectivament) i al de 1897, después de l'agregació dels primers sis municipis (entre els quals Sants) ja passà del mig milió d'habitants, amb 509.589 (47). Aquest creixement està lògicament basat en l'èxode rural que suposà l'extensió de l'impacte urbà progressivament a tot el territori català.

Entre els migrants del camp a la ciutat hi ha certament nombre de pagesos enriquits i de fabricants locals que s'integraren en els grups socials emergents citats (un cas d'aquests, ben aclaridor, és tractat amplament en el cos del treball), els contingents més importants, però, eren evidentment els qui passaven a formar l'exèrcit proletari naixent. Ells foren els que ocuparen les cases subdividides, els pisos més alts dels edificis vuit-centistes;

ells foren els que bastiren les primeres barraques als suburbis en formació; ells foren els que animaren la vida social barcelonina amb fets completament nous i revolucionaris: el 1854-55 es produïren les primeres vagues obres de la ciutat, que s'iniciaren a Sants, i allà hi tingueren una de les primeres plasmacions violentes de la lluita de classes naixent, l'assassinat de Sol i Padrís (48).

Els moviments socials del vuit-cents eren però més complicats encara. No era només la lluita contra les selfactines, ni les bullangues contra les quintes, ni els rebomboris del pa; "un fet important en la història de Barcelona, féu canviar l'aspecte urbà d'alguns indrets de la Ciutat: nos referim a la jornada sagnant del 25 Juliol 1835, en que una hàbil conspiració féu desaparèixer los convents, prescindint de la legalitat secularisadora empleada en 1820. La desamortisació completà la obra revolucionària." (49) L'"hàbil conspiració" dotà a la ciutat de tot un seguit d'espais públics dels que estava tan mancada (mercats de Sant Josep, de Santa Catarina, plaça Reial, Liceu).

Però hi hagué encara més moviments socials importants, de composició potser difícil d'escatir, i que tingueren un impacte decisiu sobre la formació de la ciutat moderna. Aquesta n'és la visió d'un arquitecte, republicà i federal, contemporani: "... els homes que l'any 1854 varem tirar a terra les seves muralles medievals, i

"En 1868 la Ciutadela ..." moviment que segons ell mateix és fundat en causes socio-polítiques! ... la gloriosa Revolució de Setembre, causa inicial de la gran y meravellosa creixensa de Barcelona en l'últim ters del segle XIX." (50). L'enderroc de les muralles permetia l'eixample de la ciutat perquè suprimia la cintura de pedra i alhora l'alliberava de la seva condició de plaça forta, obrint tot el pla a les possibilitats d'edificació.

Fou a partir de l'anàlisi i de la concepció de Barcelona com a ciutat industrial, possible a partir dels més de cents anys de tradició, i de la possibilitat material que oferí l'enderroc de les muralles que aparegué la primera proposta global alternativa de ciutat, el pla Cerdà. Cerdà ha d'ésser considerat el creador de la ciència urbana, més per la seva obra teòrica, que per la seva proposta pràctica. No és la seva anàlisi formal el que interessa, sinò el seu punt de partida des de l'estudi de les condicions de vida de la classe obrera barcelonina i la seva concepció d'una ciutat igualitària que permetés la superació de l'explotació de l'home per l'home. La seva formació tècnica i la seva fé en el progrés foren més forts però que el seu socialisme: "La articulació entre los conflictos históricos en marcha -incompatibilidad de las nuevas técnicas con los antiguos espacios y contradicción de intereses de la burguesía y de los obreros- no llega a especificarse suficientemente como para asegurar que para Cerdà la lucha "por lo nuevo" era también la lucha por la causa del proletariado." (51)

Cerdà és un científic -és el primer geògraf urbà?- Cerdà és un tècnic; republicà i federal aconseguí que Madrid aprovés el seu pla per sobre del procés obert a l'ajuntament de Barcelona. Però, a diferència del seu contemporani Haussman, Cerdà no era l'alcalde de Barcelona -ben al contrari la sospita de "centralisme" li en féu enemic, de l'ajuntament i dels grups socials que aquest representava- ni era tampoc l'home de confiança del govern. Cerdà fou l'autor del pla aprovat, però res tingué que veure amb la seva aplicació.

Per a comprendre, doncs, la producció real de l'espai urbà no cal analitzar tant el pensament urbanístic, sinò, altra vegada la pràctica dels agents dominants a la societat barcelonina. D'una banda els industrials que emprengueren un procés d'institucionalització complexa que acabà en la formació el 1889 del Foment del treball Nacional, la patronal catalana (52). D'altra banda els propietaris del sòl, molts dels quals eren alhora industrials i patrons, que també menaren un procés similar, però més retardat de consolidació institucional que culminà en les cambres de la propietat urbana de 1919. Amb les seves pertinenències, amb les seves institucions, amb les seves relacions directes o indirectes amb les corporacions locals ells foren els qui en realitat construïren l'eixample i formaren la primera corona de suburbis. L'ajuntament, però, jugà sempre, fins al 1901, un paper marginal, ja que l'allunyament de la burgesia catalana del poder central, féu que aquest estigués en mans del caciquisme molt temps, amb la cèlebre rotació dels Planes i Casals i Comes i Masferrer.

Seguí pervivint, doncs, el pes de la iniciativa privada per sobre de qualsevol tipus d'endegament públic.

I així vingué la desvirtuació del pla Cerdà i la realització de l'eixample que ens ha arribat. Desaparegué qualsevol tipus d'ordenació interna, en barris o en jerarquització de la circulació, en de tenir-se en compte la construcció dels serveis públics (esglésies, mercats, escoles, parcs, hospitals) programats. La densificació féu desaparéixer els espais peatonals i augmentà el volum d'edificació per mansana dels 67.200 m³ previstos als 294.771 m³ que poden assolir l'actualitat, més del 338% d'augment! (53). Fou impossible el millorament de les condicions de vida de la classe obrera ja que als pisos nous de l'eixample només hi podien anar a viure les classes acomodades -cent vint-i-cinc anys després de l'enderroc de les muralles les densitats dels barris del casc antic, districtes primer i cinqué, són més grans encara que quan hi havia la cintura de muralles!

I així vingué la degradació progressiva del casc antic, aparegué un barri de residència de la burgesia en torn a l'eix del passeig de Gràcia -de la segregació vertical hom ha passat a la segregació horitzontal- i el fenomen industrial s'estengué, degradant els antics nuclis rurals o de segona residència dels municipis veïns, que el 1897 foren agregats al de la ciutat de Barcelona. Com sempre el reconeixement administratiu d'un fet ja existent es produí amb retard. Els versos de Verdaguer, el poeta de la família Güell, la família més representativa

de l'aristocràcia del diner de Catalunya, es materialitzaren: "Barcelona, de riu a riu estesa".

Amb el nou-cents s'inicià una tercera etapa. Una tercera etapa en la revolució industrial, amb entrada més important de capital estranger, amb diversificació de sectors (metal·lúrgia, química, ciment), amb l'expansió de l'electricitat. Una tercera etapa en la consolidació de les classes dominants que assajaren la constitució d'un bloc urbà, amb hegemonia dels industrials, per tal de prendre el poder de la ciutat, a Catalunya i a l'Estat espanyol. Una tercera etapa en la formació de la ciutat que en els primers trenta anys duplicà la seva població, passant a ésser una ciutat milionària, que intentà trobar un model d'organització nou, amb la construcció del metro, amb la incorporació d'espais públics, amb la consolidació de la segregació social espacial. Aquesta és la Barcelona que trobà Pierre Vilar en començar els seus estudis: "barris magnífics d'habitació han escalat, passada la Diagonal, els pendants del Tibidabo, seguint tres grans talls que airegen els antics suburbis i fan actualment de la muntanya el parc accessible de Barcelona; Montjuïc s'ha transformat, així mateix, en parc, corregint qualcom l'absència de verdor del pla del segle XIX; és el costat bonic del creixement de la ciutat. L'Eixample, en canvi, creixia i es modificava amb menys fortuna dins la seva estructura interna: una febre de construcció enderrocava molts edificis del centre per millor utilitzar un terreny de valor sempre en augment; les illes d'edificació es feien cada vegada més altes i no servaven, (més) que excepcional-

ment, el jardí interior que n'hauria fet l'encís, en aquest país d'estiu calorós, si haguéssin sabut limitar-se en alçada. La gran indústria, per fi, envaïa els suburbis del pla: Sants per una banda, el Poble Nou, el Clot, Sant Andreu per l'altra, per no sortir-nos del terme de Barcelona". (54).

Però el procés important aquests anys es aquest intent de constitució d'un bloc urbà barceloní, amb aspiracions de poder a nivell d'Estat. Dirigit per la Lliga, assolí progressivament les primeres etapes del seu programa polític: guanyà les eleccions municipals de 1901, recuperà la capitalitat de tot Catalunya el 1914. "El triomf dels partits anti-caciquistes a les eleccions municipals de Barcelona d'aquell any (1901) és el primer pas cap a la ruptura del predomini de la burgesia agrària i comercial i de la seva expressió política més genuïna: el caciquisme. "L'enemic és el cacic", escriu Prat de la Riba, i davant d'aquest enemic comú s'intenta construir una carcassa político-econòmica de gran envergadura. La política de la Lliga regionalista tindrà com a primer objectiu la formació d'un bloc urbà dirigit per la burgesia industrial barcelonina, capaç de transformar-se en hegemònic a l'interior del conjunt espanyol." (55). El regionalisme de la Lliga fou el factor que hi aglutinà gent amb interessos diversos (56), i, alhora, el que motivà la seva hegemonia sobre les altres classes socials, mitjanes i populars. El fracàs del seu accés al poder polític de l'Estat i el descrèdit polític de la primera dictadura, a la qual algú definí com "El rei prescindeix de protegir els

elements agraris i es decanta d'una manera decidida cap a l'entesa militar-gran burgesa." (57), expliquen la seva marginació posterior i els intents de la construcció d'un nou bloc urbà, primer amb l'hegemonia de les classes mitjanes, amb la de les classes populars posteriorment, intent també fallid, és clar.

Però si els projectes polítics de llarga volada varen fracassar, no passà el mateix amb el model urbà que el "partit industrial" elaborà. Efectivament, després d'un debat ampli i profund entre els partidaris del socialisme municipal anglès i els de l'historicisme organista alemany (58), aquest darrer acabà guanyant en la formulació de la "Gross-Barcelona". A més, "l'èxit de la Gross-Barcelona ha estat considerable: l'alcalde Porcioles en tornà a parlar els anys 60 i projectà una Exposició Universal per al 1982, (un èxit de venda recent es diu precisament "La Gran Barcelona (59) i el pla comarcal de 1973 té com a "objetivo fundamental mantener la posición del área barcelonesa como capital de una de las regiones más dinámicas de España y como sistema urbano de rango europeo". Aquest èxit és degut al fet que la fórmula permet lligar, amb eficàcia, una concepció del món, una teoria general de la societat, l'anàlisi econòmica de les necessitats del capitalisme català en uns certs moments i un projecte urbanístic del qual es disposaven ben aviat d'imatges suggerents. Així l'Exposició del 17-29 és un model, a petita escala, de la ciutat capitalista utòpica (predomini de la mercaderia i del consumidor, consums massificats, malversació d'energia, enmascarament del pro-

cés productiu i de les relacions que s'hi estableixen, etc)." (60).

El fracàs polític del partit industrial i el sotrac econòmic del 1929, possibilitaren l'accés al poder de Catalunya -i de l'Estat espanyol- de les classes mitjanes, que pretengueren també formar un nou bloc urbà hegemònic, si més no, a la Catalunya autònoma: "cabe interpretar el período 1931-39 como una etapa en que se produce una crisis de dominación, vinculada a una crisis de hegemonía en el bloque dominante." (61). És d'assenyalar doncs que aquest intent es produí com una crisi de dominació, per tant l'intent fou fallid i la fi de la guerra dels tres anys suposà la reconstrucció del bloc dominant a l'Estat espanyol. La fallida d'aquest intent és clara també en l'història de Barcelona, que aquests anys conegué una de les seves èpoques més creatives en la producció teòrica, sense aplicacions però a la pràctica. Fou el cas, sobretot, del Pla Macià, com ho havien estat també els de la Divisió Territorial o del Regional Planning a nivell de tot el territori català.

La nova relació de forces sorgida de la victòria del dinou de juliol de 1936 a Barcelona (62) dugué les classes populars a l'hegemonia. S'aplicà llavors la Divisió Territorial i el Regional Planning fou continuat en la convocatòria de la C.A.I.R.N. Aquest breu període d'hegemonia fou dominat per les propostes socialistes i comunistes (63), ja que la majoria anarco-sindicalista no en tenia d'elaborades, oscil·lant entre un ruralisme utò

pic i un radicalisme polític supraestructural. Així, ja el 12 d'agost de 1936 foren rebaixats els lloguers i disoltes les cambres de la propietat urbana; el 9 de gener de 1937 fou suspès el pagament dels lloguers i l'11 de juny del mateix any fou municipalitzada la propietat urbana(64).

El 26 de gener les tropes del govern de Burgos ocuparen Barcelona; l'endemà Miquel Mateu i Plà, industrial i terratinent, monàrquic dretà amic personal de Franco, al bàndol del qual s'havia passat el 1936, fou nomenat alcalde de Barcelona. L'any següent foren reconstituïdes les cambres de propietat urbana que s'integraren al govern municipal. Fou el triomf dels grups agraris i dels interessos lligats a la propietat de la terra agrària i, més tard, urbana. S'havia iniciat el període més negre de la història barcelonina, amb el terror, la fam, les restriccions i les úniques esperances posades en la guerra d'Europa i el seu desenllaç. La ciutat no experimentà cap afany, sinó la sorda reconstrucció.

El 1945, es perderen les esperances i el poder s'afirmà més sòlidament. Fou nomenat alcalde Josep M^e d'Albert i de Despujol, baró de Terrades, director de La España Industrial S.A. (65); foren creats l'Instituto Municipal de la Vivienda -des del 1956 Patronato- i la Comisión Superior de Ordenación Provincial que inicià la redacció del pla Baldrich que no seria acabada fins a catorze anys després (66). Fou reiniciat també l'allau immigratori, aquesta vegada ja d'una àrea molt més gran (Galícia, Andalusia) que estén el barraquisme i el fenomen dels relllogats. La vida social s'anà trasbalsant i els conflictes

...cloqueren aquesta etapa; efectivament la vaga de tranvies de 1951 paralitzà totalment la ciutat i féu caure l'alcalde, que fou substituït per Antoni Mª Simarro i Puig. Amb ell s'inicià la redacció del Pla Comarcal de 1953, s'urbanitzà la Diagonal a rel del Congrés Eucarístic de 1952, s'instal·là la factoria S.E.A.T. a la zona Franca, el que posà les bases d'una tercera etapa a la Barcelona franquista.

Efectivament, el 1957 (aprovada la llei de sòl l'any anterior) marcà una nova època, l'època de Porcioles, nomenat alcalde el 19 de març d'aquest any. Amb ell arribà l'aigua del Ter a Barcelona, s'inicià la pràctica dels plans parcials que legalitzaren les maniobres especulatives, alhora que s'inicià un pla de construccions de polígons d'habitatge social. Aquest fet coincideix amb la sensibilització popular sobre el tema que pot concretar-se en la celebració de la "Semana del suburbio" inspirada pel bisbat (en la llarga era Modrego) i en l'aparició de l'obra de Candel Donde la ciudad cambia de nombre, primera veu autèntica dels barris obrers barcelonins. Porcioles inicià la seva política, en una Barcelona que com a conseqüència del pla d'estabilització rebia cada dia quantitats més grans d'inmigrants. Si el 1950 la ciutat només havia crescut un 27% des de l'any trenta, primer cens milionari de Barcelona, vint anys després l'augment havia estat del 73%.

La política porciolista recull l'herència del partit industrial. La lluita per l'autonomia es concretà en la consecució de la Carta Municipal de 1960, que tingué conseqüències fonamentals en la sortida de les indústries de

-- l'interior del municipi i el relleu de l'especulació amb els seus solars. Per comptes de fer contractes amb bancs, ell mateix disposà dels seus propis instruments financers (67). Recolzat en el bunker sindical, majoritari a l'Ajuntament començà les grans actuacions: el primer Cinyell de Ronda -via del pla Jaussely, declarada illegal pel Tribunal suprem un cop ja feta i quan duia el nom d'alcalde Porcioles-, el pla de la Ribera, la Barcelona 2.000 que havia de culminar en l'Exposició de 1982. Els plans generals -que són molts, per cert: pla comarcal, àrea metropolitana, pla provincial- són lletra morta traida dia rera dia per la pràctica dels plans parcials que deixen les mans lliures als propietaris del sòl i a les companyies immobiliàries, representant molt qualificat dels quals era Porcioles, i que representaven la classe hegemònica del bloc urbà barceloní que començava de mostrar les seves fissures en conflictes cada cop més freqüents, sobretot protagonitzats per les classes populars que saberen aprofitar l'esclatxa en la legalitat franquista que suposava la llei d'associacions de 1966 iniciant el moviment de lluites als barris.

De maig de 1973 a setembre de 1975 s'obrí un parèntesi amb el nomenament com alcalde d'Enric Masó, representant de la burgesia industrial, que rescatà i tirà endavant el Pla Comarcal, recolzant-se en les classes populars contra els interessos del bloc dominant porciolista que aconseguí d'aturar-lo, buidar-lo de contingut i introduir de nou a la batllia de Barcelona un altre representant seu, Joaquim Viola Sauret.

-- Sense resoldre cap dels problemes plantejats, s'obrí després de Viola un període provisional, que s'ha allargat més del compte on s'inscriuen els esforços de tots els grups socials i polítics per a cercar una nova aliança de classes estable que permeti l'hegemonia pròpia. L'ajornament de les eleccions municipals, que permetran de plantejar en profunditat aquest problema, és per això un dels elements entorpididor del procés de clarificació post-franquista i una eina primordial per a tot el futur del país. En aquest període, doncs, parèntesi en podriem dir, són molt importants totes les aportacions que puguin ésser fetes al problema urbà.

-- Notes al capítol 02.

1) Friedrich Engels, Los bakuninistas en acción, article escrit el 1873 i contingut a K. Marx i F. Engels, La Revolución en España. Ed. Ariel, Esplugues de Llobregat, 1966 (2ª ed.), pàg. 231. La traducció és de Manuel Sacristán.

2) Josep Benet i Casimir Marf, Barcelona a mitjan segle XIX (1854-1856). Ed. Curial, Barcelona, 1976; 2 vols. (820 i 730 planes). Dels fets de Sants, on s'inicià pròpiament la vaga, s'en parla més endavant.

3) Vid. en aquest sentit, Montserrat Galera, Bibliografia geogràfica de la ciutat de Barcelona; vol. I "Geografia Física" (en castellà) 90 planes i 569 fitxes; vol. II, "La Població", 200 planes i 991 fitxes, publicats per la Delegació de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona el 1973 i 1978, respectivament. Fins ara, doncs la tasca pacient de Montserrat Galera ens ha donat 1.560 fitxes de llibres o articles sobre Barcelona només en dos epígrafs, el que dona una mida prou clara de la dificultat de la tasca.

4) Podem citar aquí la primera aproximació teòrica en aquest sentit feta per Salvador Tarrago, "Barcelona como modelo de ciudad capitalista", article sense signar que posteriorment s'ha atribuït

-- ell (vid. el seu llibre En defensa de Barcelona, Aedos, Barcelona 1978) i que aparegué a la seva revista 20 Construcción de la ciudad, Barcelona, 1972 (nº 1), planes 14-23. És un article breu i un xic demagògic que suposà però un dels primers intents de reflexió política per part dels tècnics que fins avui han detantat el monopoli de l'"urbanisme", els arquitectes.

5) Penso que és prou ampla la segona acció que de política féu Pompeu Fabra: manera de conduir un afer (Diccionari General de la Llengua Catalana, EDHASA, Barcelona, 1968, 5ª ed.; pàg. 1351), per tal d'indicar el fet que les anàlisis urbanes són realitzades i enteses com que responen a una manera determinada d'ésser conduïdes.

6) La tesi d'En Ramon Grau, contemporani a la meua en presentació, crec que omplena convenientment aquesta llacuna important.

7) Francesc Carreras Candi, La ciutat de Barcelona. Ed. A. Martín, Barcelona, s.d. (1916?); 1138 planes. Volum cinquè de la Geografia General de Catalunya que ell mateix dirigí.

Agusti Duran i Sanpere, Barcelona i la seva història. Ed. Curial, Barcelona; vol. I, "La formació d'una gran ciutat", 1972, 800 planes; vol. II, "La societat i l'organització del treball", 1973, 700 planes; vol. III, "L'art i la cultura", 1975, 712 planes. Dintre de la col·lecció "Documents de Cultura", nº 2, 4 i 7.

Pau Vila, Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps. Ed. Aedos, Barcelona, 1974; 492 planes, Pròleg de Lluís Solé i Sabarís. Els primers 17 capítols són d'En Vila, i el 18, "El segle XX",

--d'En Lluís Casassas i Simó.

8) L'editorial Aymà, de Barcelona, publicà entre 1945 i 1951 vuit volums anomenats, Barcelona Divulgación històrica, conjunt dels textos radiats per radio Barcelona d'autors diferents redactats a iniciativa de l'Institut Municipal d'Història que dirigia En Duràn. L'Ajuntament proseguí la publicació de quatre volums més, sota el títol Divulgación històrica de Barcelona, entre 1959 i 1965, el darrer dels quals conté un index complet.

9) Prou que ens en vam servir en fer la nostra tesi de Llicenciatura! Vid. Carreras Verdaguier, Hostafrancs, un barri de Barcelona, op. cit., planes 78-79: "Podriem dir que el "pare" de la història d'Hostafrancs és Agustí Duràn i Sanpere...".

10) L'obra és el resultat de vuit anys de treballs d'En Vila escrita per als darrers fascicles d'aquesta Geografia que dirigí Solé Sabarís i per adaptar-se a l'extensió de la qual hagué d'ésser escursada en una tercera part per Joan Rebagliato. Crec que val la pena de destacar, doncs, que no és l'obra de "tota la vida" d'un vell, sinò un encàrrec difícil i de pocs anys; a més, fou publicada una mica a contracor de l'autor que trobava defectes formals en el seu manuscrit -Ej Vila plau de repassar una i altra vegada els seus textos per a donar-los els seu estil magnífic i fins i tot defectes de fons, ja que deia que el 1974 els estudis urbans havien de fer-se d'altra manera.

11) En Vila era ben conscient de la dificultat de fer una història de Barcelona i frissava de deixar-ho. En arribar al nou-cents adduí que la seva qualitat de testimoni presencial li treia l'ob-

...jectivitat de l'estudiós i es negà a proseguir. De primer la continuació fou encarregada a Jordi Borja que lliurà un text que no plagué al consell de redacció i finalment fou En Lluís Casassas l'encarregat de fer una tasca tan difícil, tan ep seu contingut com per haver d'anar darrera de les planes d'En Vila.

12) Parlant d'objectivitat -en la qual he de dir que no hi crec massa- he de dir que tractant d'aquesta obra no ho puc ésser d'objectiu encara que vulgui. N'he pogut seguir la seva gènesi d'aprop, escoltant i aprenent d'En Vila, vaig poder llegir el manuscrit original abans de publicar per a la meva tesina, lectura que en va apassionar com una obra literària.

13) Felipe Alaiz, "Barcelona, ciudad rural", a Tiempos Nuevos, Barcelona, agost 1935, any 2, nº 4, planes 132-135. Aquest article, situat entre d'altres entre els del geògraf i anarquista Gonçal de Reparaz, explica la seva visió de les ciutats que creu que han d'ésser petites, lluitant contra l'emigració del camp a la ciutat, sense explicar però com. Destaca la seva crítica a l'eixample de Barcelona que considera tan insà com el casc antic abans de la reforma! D'ell ens ha interessat i comentarem més endavant un altre article sobre Sants i Hostafrancs.

14) Jordi Borja i altres, "La Gran Barcelona" C.A.U., Barcelona, febrer 1972, nº 10, reproduït a Alberto Corazón, Madrid, 1972; 150 planes.

15) op. cit., planes 69-77.

16) Manuel de Solà Morales, "Els ravals de la plus-vàlua", a

...Serra d'Or, Barcelona, abril 1973; planes 253-258. Solà Morales, M. Busquets, J., Domingo, M., Font, A. i Gómez Ordóñez, J.L., Barcelona. Remodelación capitalista o desarrollo urbano en el sector de la Ribera Oriental, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1974. Voldria destacar també en el mateix sentit la tesi doctoral de Joan Busquets, membre del laboratori des del 1969, sobre Las coreas de Barcelona, presentada el 1974.

17) Solà Morales, M. "Els ravals de la plus-vàlua" op. cit., pàg. 258.

18) Solà Morales i altres, Barcelona., op. cit., planes 11-17.

19) Robert Ferras, Barcelone croissance d'une metropole . Thèse présentée devant l'Université de Montpellier le 2 Octobre 1975. Université de Lille III, Service de Réproduction des Thèses, 1976; 229 planes. Publicada també per l'ed. Anthropos, Paris, 1977; 616 planes.

20) Courtot, R., Ferras, R., Les grandes villes du monde: Barcelone . Secrétariat Général du Gouvernement, Paris, 1969; 68 planes. Aquesta és la seva primera publicació coneguda sobre Barcelona, que va aparèixer a la col.lecció Notes et Documents, nº 3, i que és ben lluny de les seves darreres publicacions com "Les autres catalans: le prolétariat urbain à Barcelone" a Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest, Toulouse, abril 1977, tom. 48, fasc. 2, planes 191-198; o "Espace social et espace urbain à Barcelone" texte policopié presentat al col.loqui de l'Association de Géographes Français celebrat a Paris el 3 de juny de 1978 sobre les capitals i les metròpolis mediterrànies, de 13 planes i un mapa.

21) El "barri xinò" és la denominació que encunyà l'escriptor Francesc Madrid per a referir-se al sector del districte cinquè més proper al port i que ha assolit una difusió extraordinària. Escritors francesos diferents (com Francis Garco, Pierre Mac Orlan i Joseph Kessel, sobretot) internacionalitzaren la seva imatge en llurs novel·les de començament de segle. D'aleshores ençà la seva imatge és predominant per sobre de qualsevol altre del mateix tipus de la resta de la ciutat, sobretot entre els estrangers intel·lectuals, especialment els francesos. Encara el 5 de juny d'enguany podem llegir el següent en l'entrevista a un novel·lista francès Claude Cristol (?): "Barcelona és una ciutat excepcional que conec, però que voldria conèixer millor. M'interessa la vida del barri xinès, la Plaça Reial, les Rambles". (Hoja del Lunes, 5 de juny de 1978, pàg. 17, secció "digui, digui".)

22) Felice Alaiz, op. cit., pàg. 132.

23) Francesc Carreras Candi, "Una exposició de plans de Barcelona" a Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, maig-desembre 1920; plans 304-311. Sanpere i Miquel, S., "La creixença de Barcelona" a L'Esquella de la Torratxa, Barcelona, almanac 1911; plans 9-28.

24) Montserrat Galera, Francesc Roca i Salvador Tarragó, Atlas de Barcelona. Siglos XVI-XX. Publ. del C.O.A.C.B., Barcelona, 1972; 538 planes, amb 300 plans reproduïts i 449 de fitxats. L'obra té una presentació d'En Pau Vila.

25) Martorell Portas, V., Florensa Ferrer, A. i Martorell Otzet, V., Historia del urbanismo en Barcelona, Del plan Cerdà al Àrea Me-

--tronolítana. Ed. Labor, Barcelona, 1970; 154 planes. Té un pròleg de Frederic Udina Martorell.

26) Pierre Vilar, "Interpretació geogràfica de Barcelona", Barcelona, 1936; 16 planes; traduït per E. Cardús i extret del num. 498 del Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. Aquesta visió fou molt més desenvolupada a la seva Catalunya dins l'Espanya Moderna, Ed. 62, Barcelona, 1965-68, sobretot al vol. I, pp. 292-302.

27) Oriol Bohigas, Barcelona entre el pla Cerdà i el barraquisme, Ed. 62, Barcelona, 1963; 160 planes; a la col·lecció "llibres a l'abast", nº 6.

Manuel Ribas i Piera, "Història recent de la urbanística als Països Catalans" a Gaston Bardet, L'Urbanisme. Ed. 62, Barcelona, 1964, planes 137-161; a la col·lecció "llibres a l'abast" nº 14.

28) Oriol Bohigas, op. cit., pàgines 123-134.

29) Manuel Ribas i Piera, op. cit., pàg. 142.

30) Oriol Bohigas, op. cit., pàgines, 129-130. Els dos cursos anteriors fets durant l'any acadèmic 1958-59 tractaren d'"Edonòmia i Urbanisme" i de "Sociologia i Urbanisme", on entre d'altres donaren conferències Pierre George i Alfréd Sauvy.

31) Es tracta dels articles (que seran citats en cada cas) apareguts a:

-Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, C.O.A.C.B., Barcelona, sèrie "Archivo Histórico": nº 1, "Sobre Historia Urbana de Barcelona"

(nº 80, 1971); nº 2, "GATCPAC 1" (nº 90, 1972); nº 3, "GATCPAC 2" (nº 94, 1973); i nº 4, "Cerdà, un pasado como futuro" (nº 100, 1974).

- Construcción, Arquitectura Urbanismo (C.A.U.), C.O.A.A.T.C., Barcelona, maig-juny i novembre-desembre 1973; nº 19 i 22.

Són interessants també els articles apareguts a la sèrie "Notícies de Barcelona" a la revista Serra d'Or, Barcelona: nº 1, abril, 1973; nº 2, octubre 1973; nº 3, juny 1975.

32) Francesc Roca i Rosell ha publicat fins avui: "Cebrià Montoliu y la Ciencia cívica" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 80; "El GATCPAC y la crisis urbana de los años 30" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo nº 90; "Noticia de la Cooperativa La Ciutat de Reuós i de Vacances" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 94; "El decret de municipalització de la Propietat Urbana de l'11 de juny de 1937 i la "nova economia urbana" a Recerques, Ed. Ariel, Barcelona, 1973, nº 2, planes ; "Cerdà después de Cerdà", a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 100; "El model prussià i el model "Clàssic" en la formació del bloc urbà dominant. Barcelona 1909-1936", ponència llegida al Col.loqui de Recerques, Barcelona, octubre 1974 (multicopiat); "A la Barcelona de 1975. Blocs urbans, personalitat col.lectiva, nova economia" a Serra d'Or, juny 1975, planes 394-398; "Noucentisme en perill", a Serra d'Or, desembre 1975, planes 845-848; "La "Gross-Barcelona": duès introduccions", a Recerques, Ed. Ariel, Barcelona, 1976, nº 6, planes 119-135; El Pla Macià, De la Gross-Barcelona al Pla Comarcal, Ed. La Magrana, Barcelona, 1977; i, sobretot, la seva tesi inèdita Política urbana i pensament econòmic, Barcelona 1901-1939, Facultat d'Econòmiques, Barcelona, maig 1977 (fotocopiat). Juntament amb Emili Gasch publicà "La Nova Economia Urbana" (1936-39)" a C.A.U.

-- nº 22, planes 66-77.

Carme Massana ha publicat: "Los "Anuarios Estadísticos de la Ciudad de Barcelona" 1902-1923 y el socialismo municipal" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo nº 80, planes 47-54; "La teoría de la "nueva economía urbana": Joan Grijalbo/Francesc Fàbregas y la "Municipalización de la propiedad Urbana", a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 90, planes, 54-55; "La formación de San Ildefonso" a Serra d'Or, abril, 1973, planes, 259-262. Massana i Roca junts publicaren "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona" op. cit. (nota 88, cap. 01, I Part), i juntament, a més, amb Francesc Artal i Emili Gasch, El Pensament Econòmic català durant la República i la Guerra (1931-39), Ed. 62, Barcelona, 1976.

33) En aquest sentit vid.: Francesc Roca, "Catalogna: il labirinto e Arianna" a Hinterland, Milano, desembre 1977 - gener 1978, planes 16-17; i Joan Alemany i Francesc Roca, "Espais polítics i polítiques territorials a Catalunya" a Taula de Canvi, Barcelona, gener-febrer 1978, nº 8/9, planes 3-19.

34) Ramon Grau ha publicat "Las transformaciones urbanas de Barcelona en los orígenes de la era industrial (último tercio del siglo XVIII)" a Estudios Geográficos, Madrid, febrer 1970, nº 118, planes 149-159; "La manufactura algodonera y la ciudad" a C.A.U. nº 19, planes 72-75; "La Barcelona industrial en la obra de Cerdà ¿Un ejemplo?" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 100, planes 29-31.

Marina López ha publicat: "Vivienda y segregación social en Barcelona (1772-1791)" a C.A.U., nº 19, planes 68-71.

Ramon Grau i Marina López, conjuntament han publicat: "Barcelona

--entre el urbanismo barroco y la revolución industrial" a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 80, planes 28-40; "Vells suburbis fora ciutat. Sant Martí, un Manchester local" a Serra d'Or, octubre 1973, planes 635-641; "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes" a Recerques, Ed. Ariel, Barcelona, 1974, nº 4, planes 19-57.

35) Mercedes Tatjer Mir, La Barceloneta del siglo XVIII al plan de la Ribera, Los libros de la Frontera, Barcelona, 1973.

36) Mercè Tatjer, "Estructura de la propietat i morfologia a la Barceloneta" a La Barceloneta. Estudi de la degradació d'un barri, publicació en premsa de l'Ajuntament de Barcelona.

37) A. Rovira i Virgili, "El règim municipal de Barcelona (Des de l'època romana als nostres dies)" a L'Esquella de la Torratxa, Barcelona, Almanac 1911, planes 82-93.

38) Alibés, J.M., Campo, M., Giral, E., Huertas, J.M., Pradas, R., Tarragó, S. i "C.A.U.", La Barcelona de Porcioles, Ed. Laia, Barcelona, 1975; 310 planes.

39) Al seu llibre, En defensa de Barcelona, ed. Aedos, Barcelona 1978, Salvador Tarragó hi inclou el próleg de la primera versió de C.A.U. (planes 28-32). Amb ell també vaig col.laborar durant l'estiu de 1975, quan preparava l'edició ampliada de Laia, en la recerca de dades sobre les empreses Núñez y Navarro, que fou la base d'un treball inèdit, els resultats del qual apareguts al llibre ni em citeu; especialment vull esmentar el quadre de les planes 202-203

que em va suposar una investigació llarga i cara al Registre Mercantil de Barcelona.

40) Grau, R. i López, M., "Empresari i capitalista a ..."
op. cit., planes 21-22.

41) Duran i Sanpere, A., Barcelona i la seva història, op. cit.,
vol. II, planes 292-293.

42) Un dels cursets de doctorat que vaig realitzar fou fet justament, el curs 1972-73, a la matèria "La indústria tèxtil a Catalunya el segle XVIII" (C-90 de l'antic pla Maluquer) amb el Dr. Pere Molas i Ribalta, per al qual vaig haver de fer un treball sobre "Els fabricants d'indianes i de colors d'indianes a Barcelona el 1768" basat en l'estudi dels lligalls de la Junta de Comerç.

43) Vid. López, M., "Vivienda y segregación social... op. cit., planes 73-75. Per a l'evolució del barri de Sant Cugat és fonamental l'article de Josep Mª Olives "Deterioración urbana e inmigración en un barrio del casco antiguo de Barcelona: Sant Cugat del Rec" a Revista de Geografia, Barcelona 1969, nº 1 i 2, planes 40-72.

44) Veure com a exemple l'article citat de Grau, R., i López, M., "Vells suburbis fora ciutat..."

45) Mercedes Tatjer, La Barceloneta..., op. cit.

46) Marina López. "Vivienda y segregación social..." op. cit.,
pàg. 74.

47) Les xifres demogràfiques de Barcelona procedeixen de les obres de Josep Iglesias: El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años, Memorias de la R.A.C.A., Barcelona, 1961, XXXIII, nº 16; El cens del Comte de Floridablanca. 1787, Fund. S. Vives, Barcelona, 1969-70, 2 vols; Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII, Fund. Vives, Barcelona, 1974; 3 vols.

48) Benet, J., i Martí, C., op. cit., vol. II, planes 11-26.

49) F. Carreras Candi, La ciutat de Barcelona, op. cit., pàg. 848.

50) Sanpere i Miquel, S., "La creixença de Barcelona", op. cit. planes 26 i 28.

51) Grau, Ramon, "La Barcelona industrial en la obra de Cerdà ¿Un ejemplo?", op. cit., pàg. 31.

52) El Foment del Treball Nacional és l'organització patronal creada el 1889, procedent de la fusió del Foment de la Producció Espanyola (escisió feta el 1876 del Foment de Producció Nacional) i l'Institut del Foment del Treball Nacional, el qual havia estat format el 1879 de la fusió de l'Institut Industrial de Catalunya (creat el 1848 emanat de la Junta de Fàbriques de 1847, que era continuació de la Comissió de Fàbriques de 1826 i del més antic encara, Cos de Fàbriques de teixits i Filats de Cotó de 1799) i del ja esmentat Foment de la Producció Nacional, creat el 1869 per iniciativa d'alguns industrials, entre els quals Güell. Les organitzacions patronals diverses, s'unificaren, doncs en un llarg procés durant

el tercer quart del vuit-cents.

53) 2C Construcción de la ciudad, Barcelona, 1972, nº 1, article "Los planes de Barcelona", planes 25-38.

54) Pierre Vilar, "Interpretació geogràfica de Barcelona", op. cit., pàg. 13.

55) Francesc Roca, El pla Macià, op. cit., pàg, 17.

56) Efectivament, si bé hom parla de la Lliga com a "partit industrial", denominació encunyada per Maurín (La revolución española, Ed. Cenit, Madrid, 1932), cal assenyalar també que a la Lliga hi pertanyien grans propietaris rurals o, a més homes com Carreras Candi, el qual des de la Comissió d'Eixample de l'Ajuntament de Barcelona (la qual presidí de 1918 a 1922) lluità contra el pla d'enllaços que ha estat justament interpretat com la plasmació del model urbà del propi "partit industrial" (sobretot per Francesc Roca).

57) Text d'Àngel Estivill citat a F. Roca, El Pla Macià, op. cit., pàg. 67.

58) Per a ampliar aquest debat vid.: F. Roca, "La Gross-Barcelona: dues introduccions", op. cit., i, sobretot, la seva tesi, també citada.

59) Fa referència a l'obra de Jordi Borja i altres citada a la nota 14.

60) Francesc Roca, "El model prussià i el model clàssic..." op. cit

61) J.M. Sabater "Esploración política a propósito del Plan Comarcal" a Butlletí del C.O.A.A.T.C., Barcelona, febrer 1976, nº 18 ("El destape del Plan Comarcal"); planes 19-24.

62) "L'escenari de la revolució del 19 de juliol, és, d'una banda -encara-, la façana marítima, i el Paral·lel; de l'altra, el triangle plaça de la Universitat -plaça de Catalunya- plaça d'Urquinaona." De Carme Massana i Francesc Roca, "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona", op. cit., pàg. 206.

63) Recordem que el 23 de juliol de 1936, sis dies després de l'aixecament dels facciosos, es constituí el Partit Socialista Unificat de Catalunya, de la fusió de Unió Socialista de Catalunya, Partit Comunista Català, Federació Catalana del P.S.O.E. i Partit Català Proletari, que en conjunt agrupaven 6.000 militants. En acabar la guerra el P.S.U.C. tenia 90.000 militants!

64) Joan Grijalbo i Francesc Fàbregas, Municipalització de la propietat urbana. Ed. U.G.T., Barcelona, 1937.

65) La importància d'aquest fet serà convenientment analitzada més endavant.

66) En la comissió de redacció d'aquest pla hi figurà per primera i darrera vegada durant el franquisme un geògraf, el Dr. Llobet.

67) Es tracta sobretot del Banc de Madrid, creat el 13 de gener de 1954 a la notaria de Porcioles, del qual ell mateix fou conseller i al consell d'administració del qual hi figuraven, entre d'altres

Jaume Castells, Joaquim Viola, Joan Antoni Samaranch i J.M. Martí-
nez Bordiu.

El món està canviant, i la ciència ha de
y de l'evolució de les ciències socials
grandes ciències socials, però no obstant això, el
gràfic de les ciències socials, però no obstant això,
però, segons la direcció de les ciències socials,
s'ha de veure que el món està canviant, i la
ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,
i la ciència ha de veure que el món està canviant,

Il·lustració de l'obra El món està canviant
1970, Barcelona, Ed. 22.

Fine pro meo non habet, dicitur, la ciència ha de veure
del present treball en l'evolució de les ciències socials

03. ELS OBJECTIUS I EL MÈTODE DE TREBALL

Cuando quise darme cuenta de la manera de ser y de funcionar la sociedad humana encerrada en grandes centros urbanos, para comprender el organismo de estas agrupaciones, sencillo al parecer, porque la circunstancia de hallarnos familiarizados con él, no deja que nos apercibamos de su complejidad, hube de hallarlo envuelto con el velo del misterio que ha sido forzoso descorrer, y para conocerlo y explicarlo he tenido que practicar un análisis profundo, una verdadera disección anatómica de todas y de cada una de sus partes constitutivas, y esto me obligó á descender á lo mas profundo é íntimo de la sociedad urbana, abismos horrorosos, a donde ni la misma caridad que con su ardiente celo todo lo recorre en busca del mal para remediarlo, jamás habia penetrado."

Ildefons Cerdà, Teoria General de la Urbanització. Barcelona, 1867; pàg. 12.

Fins ara hem anat veient, d'una banda, la trajectòria concreta del present treball -en l'apartat Liminar-, i, de l'altra, la teoria

en la qual és basat. Aquest marc teòric general ha estat tractat en dos capítols diferents, l'un que fa referència a la producció teòrica genèrica, i l'altre que en fa a l'aplicada a l'evolució de la ciutat de Barcelona; marc teòric i marc especial, respectivament, en que es mou la nostra recerca.

Crec que és fonamental d'iniciar tot treball amb el tractament d'una teoria de la qual pretén de partir, per tal de remarcar la importància que té la clarificació dels processos d'explicació científica que se segueixen, si més no en Ciències Socials on correntment s'ha descurat aquest aspecte. Crec que pot entendre's fàcilment a la Geografia la frase lapidària amb que Fontana clou un dels seus articles: "sense teoria no hi ha història". (1). I això en Geografia encara per una doble raó. A més de la raó general segons la qual, donat el grau tan elevat de desenvolupament de l'estat dels coneixements d'aquesta ciència en conjunt, l'elecció d'un tema d'estudi i el plantejament de la seva manera de realitzar-lo ho exigeixen necessàriament, cal afegir-hi també avui la precisió de trencar amb la tradició d'un cert tipus d'estudis "regionals", formalment semblants al que jo he emprés. Efectivament, la producció de coneixements científics, d'orientacions i d'origen ben diversos és avui prou gran per a que ningú en pugui prescindir d'aquesta mena de back-ground teòric a l'hora d'emprendre un estudi seriós de qualsevol problema que hom pretengui de resoldre. Alhora, però, aquesta producció de coneixements diversos presenta ja una sèrie prou llarga també per a que hagi pogut ésser descobert a qui ha aprofitat i en què i perquè; rastrejar els fonaments teòrics dels estudis proporciona, doncs, també les possibles justificacions i intencions. Així doncs, raons de tipus científic i de tipus polític alhora són les que obliguen a donar aquest primer pas teòric.

Cal recalcar, però, que es tracta justament d'un primer pas teòric només, primer pas al qual forçosament n'han de seguir d'altres. Voldria haver deixat ben clar que només tractava de donar l'esborrany d'un marc i d'un punt de partida. El fet més important, el cos sencer i la finalitat del meu treball és superar aquest pas teòric amb els demés passos explicatius. Sense pretendre d'entrar en el debat difícil de les relacions entre general i particular, entre teoria i pràctica, si que vull, però, incidir en un problema que considero avui força candent dintre de les Ciències Socials, poder demostrar la validesa de l'aproximació marxista a l'estudi dels problemes espacials. I pretenc d'incidir-hi deixant la polèmica teòrica i abordant la resolució d'un cas concret.

Efectivament, estic persuadit de que cal superar l'estadi en que ens trobem d'una gairebé simple reproducció del discurs marxista general; estadi en el qual podriem citar com exemple s'hi mouen coses com l'article "Barcelona com a model de ciutat capitalista" (2). Cal superar aquest estadi també, en el qual molts científics socials es troben, potser especialment els anomenats "geògrafs radicals" que s'apropen ja als deu anys de tradició, en que no produeixen gairebé res més que frases de posició, declaracions de principi o denúncies de les actituds contraposades, en definitiva, tot plegat discurs teòric (3). No vull menystenir la validesa de la clarificació de postures, que sempre és positiva, ni el paper capdavanter i inspirador que moltes d'aquestes aportacions han tingut i segueixen tenint encara, només vull assenyalar que me sembla que ja no es tracta més d'anar repetint el mateix discurs teòric. És arribada l'hora, me penso, d'examinar en concret que aporta aquesta teoria de cara a l'avenç dels nostres coneixements. I vull posar l'ènfasi, justament en el mot "concret".

Amb l'intent d'aportar un coneixement més perfecte de la realitat, que pugui ésser posat al servei de les classes populars a qui dirigeix les seves inquietuts. Amb l'intent de trobar una resposta adequada a aquestes qüestions que acaben de plantejar, sigui negativa o afirmativa, i, en cada cas, realitzar el replantejament de part o de tota la teoria que s'en desprengui. Amb aquestes intencions bàsicament he emprés aquest treball, i l'he emprés ja no redric, sinò com a resultat del contrast de la teoria analitzada amb l'estudi d'un problema real i concret. Real, perquè ha estat fet allà on les contradiccions són viscudes amb més claredat i intensitat. Concret perquè adonats de bon començament unes delimitacions en el temps i en l'espai, per tal de defugir la teorització repetitiva que denunciava. Així, doncs, tan els meus coneixements -basats, sobretot, en l'anàlisi de l'estructura interna de les ciutats, de Barcelona en concret que es el que sempre he estudiat- com la meua experiència pràctica -lligada ja de temps a les lluites dels barris- m'han persuadit de que aquests afany de realisme i de concreció només podia centrar el meu treball en l'anàlisi d'uns barris.

03.01   ELS OBJECTIUS CONCRETES

El marc teòric, doncs, paradoxalment si es vol, m'impulsà a iniciar l'estudi d'un sector concret de l'espai urbà, per tal d'experimentar el tremp d'aquest mateix marc com a eina d'anàlisi, i per tal d'ampliar el coneixement del funcionament real de la ciutat de Barcelona; me semblava que així feia alhora un servei als homes i dones amb els quals compartia la praxis d'una experiència i d'una lluita. L'interès d'aquest treball, doncs, és centrat en aquest estudi concret, pel que té de concret i pel que fa referència a les teories generals a que hem fet referència (4).

De tota manera separar bé teoria i pràctica en la realització del treball ha estat més aviat difícil. Difícil com a qualsevol treball d'orientació marxista, on les relacions entre els dos nivells son constant, on la producció teòrica no és el fruit, si més no únicament, d'uns estudis o d'unes lectures, sinò de la valoració d'una pràctica comuna. Es a dir, que el fet d'arribar a formular una teoria té ja unes bases fortes en l'experiència pràctica de qui ho fa. Tal com esquematitzava Harway en dissenyar un camí alternatiu a l'explicació científica, tot referint-se al mètode deductiu (5), son ja les experiències que eil anomena sensorials individuals les que impulsen a l'elaboració d'una imatge de l'estructura del món, d'una concepció del món que no és altra cosa que una teoria general o sectorial.

Però en el cas del marxisme, jo vull destacar que aquesta concepció del món és total i basada sobretot en l'experiència viscuda en el seu conjunt. Aquí podríem aplicar part de la resposta del col·lectiu de geògrafs de Bordeaux a Claval, "... notre intérêt pour le marxisme n'est pas né au cours de discussions ou lors de la lecture d'une bibliographie, ou encore entre les quatre murs de notre bureau. (...) Pour nous, la curiosité pour le marxisme a été suscitée par notre vécu quotidien, par nos expériences de terrain, par l'ensemble des événements politiques, sociaux, militaires, idéologiques que nous avons connus." (6). D'aquesta "curiositat pel marxisme" vaig passar a la pràctica política, la qual em va dur a la lluita dels barris d'Hostafrancs i de Sants i d'aquesta nova "experiència sensorial" en va sortir la concepció teòrica pels problemes urbans que ja ha estat a bastament exposada. Per aquestes raons el primer objectiu que em proposo és el d'oferir unes anàlisis que puguin servir als meus companys, que puguin servir als ciutadans en la seva vida i en la seva lluita diària.

És, però, a partir de l'articulació dialèctica entre pràctica i teoria que m'he proposat també els demés objectius de treball que m'han de permetre d'analitzar aquesta realitat concreta. Així doncs, he hagut de seguir un procés no gens lineal, ple de feed-backs repetits, quan he volgut contrastar les aportacions teòriques diferents en un treball tan concret. Procés que intento de resumir a continuació.

La meua intenció era força sencilla. Les experiències pràctiques i les aproximacions teòriques m'han dut a formar una mena de model interpretatiu més o menys vàlid per al conjunt barceloní.

-- Llavors es tractava de comprovar la seva validesa també per a alguna de les seves parts estructurants. Efectivament, podriem dir que Barcelona ha estat formada tal com avui ens apareix a partir de la revolució industrial, és a dir, a partir de la introducció del modus de producció capitalista en la formació social barcelonina. En la producció de l'espai de la ciutat hi han intervingut les classes dominants a cada moment dins del bloc urbà, constituït per les classes socials urbanes diferents segons la correlació de forces existent. La formació d'un bloc urbà sòlid és extraordinàriament important de cara a la consecució de l'hegemonia dintre de l'Estat, tal com ho assolí el bloc urbà parisenc a partir de la revolució francesa. (7). A Barcelona hom a registrat diversos intents per part de l'anomenada fracció industrial de la burgesia per tal de constituir-se en hegemònica dintre del bloc urbà. (8) Aquests intents, però, han fracassat sempre davant de la força dels interessos dels propietaris del sòl que, llevat d'interrupcions breus, han estat, doncs, sempre la fracció dominant. (9) En aquest punt cal assenyalar que sabem encara ben poques coses concretes sobre les estratègies i sobre la composició real, al bloc dominant, i sobre les relacions mútues entre aquestes fraccions, potser especialment sobre els propietaris de sòl que semblen els determinants (10). La dominació de la fracció lligada a la propietat del sòl és l'únic que podria explicar només fets com el del fracàs del "partit industrial" -a les contradiccions internes del qual ja hem fet referència al capítol anterior- durant la primera dictadura, o la durada i empena del porciolisme o el boicot i les grans rebaixes de contingut a que ha estat sotmés el pla comarcal de 1974.

Justament fou a partir del convenciment ple sobre aquest fet i és clar, d'un convenciment personal a priori, que vaig escollir

el tema amb el títol que encara hi figura. Volia aclarir a gran escala dintre de l'espai urbà, com funciona realment aquest procés de producció de l'espai per part dels propietaris del sòl, fracció dominant del bloc urbà i del bloc històric espanyol, que no solament realitza la producció material de l'espai, sinó que construeix una determinada imatge de la ciutat i de la planificació adequada als seus interessos i es dota de tots els instruments necessaris -legislació- per a dur-la a terme, en definitiva, esdevé hegemònica també. Només el contacte amb la realitat dels barris i dels casos que vaig triar com a camp d'observació i la recerca de dades em podia fer feure si aqueste model interpretatiu resumit era vàlid a nivell general, si era la "veritat", o en canvi si no era tota la veritat. En aquesta tria vaig haver de (re)formular unes hipòtesis que en permetèssin, dintre del marc teòric general, d'acostar-me més directament a la realitat; hipòtesis, la primera de les quals és referida a aquesta escala grau que considero fonamental.

03. 02 LES HIPÒTESIS PRÈVIES

Vet ací la part de l'exposició metodològica que corre el risc de semblar més formalista i que voldria que no ho semblés gaire. Pot semblar formalista perquè en la seva exposició cal que quedi clara la seva formulació i la seva articulació; l'exposició freda li treu allò de procés vital que la seva formulació real sempre té. En la recerca i estudi de qualsevol problema la seva formulació és tan espontània i natural que arriba a ésser gairebé inconscient (11); és aquesta naturalitat potser justament la que li dona la seva dificultat d'exposició.

He volgut simplificar el màxim aquest procés de formulació d'hipòtesis, tot acceptant d'entrada aquest risc de formalisme inevitable, necessari per a la claredat d'exposició. Així he resumit, doncs, les meves "suposicions" i "teories" a quatre proposicions que he articulats a tres nivells d'anàlisi diferents.

Primer a nivell simplement espacial per a definir les dimensions i l'escala del problema estudiat; tria -de dimensions i d'escala que ja suposa tota una opció més general i, per tant, fonamental (12). Vull insistir en això, ja que és la justificació del meu treball. Segonament, he articulats el nivell d'anàlisi social general que suposa el funcionament concret del bloc urbà i de les correlacions de força diferents que en cada un s'hi estableixen en el procés de la producció de l'espai. Finalment, arribo a la formulació de futur tan necessària per atreure els

-- nostros estudis del clos tancat de l'academicisme. Formulació d'altra banda imprescindible per a complir amb un dels objectius proposats, l'utilitat als ciutadans.

(A) L'estudi de Barcelona, com a metròpoli moderna, en conjunt no permet de superar el discurs teòric general ja elaborat. S'imposa de bell antuvi de cercar un marc espacial més reduït per tal de desenvolupar aquest estat dels coneixements. Alhora aquest marc espacial més reduït és el camp d'observació més idoni dels conflictes entre classes que generen les estratègies de les classes o fraccions de classes socials diferents en presència, ja que només a gran escala és on són sentides les seves conseqüències i, per tant, és on poden ésser elaborades les alternatives.

I concretant encara més, el sector de Barcelona centrat en torn al nom genèric de Sants -que escil.la entre l'antic municipi i els actuals barris de Sants, Hostafrancs, La Bordeta i la Zona Franca -constitueix un dels millors camps d'observació donada l'estructura interna de l'espai barceloní. Això per la seva relativament primerenca (1842) incorporació al procés d'industrialització, i amb indústries força importants, especialment La España Industrial, S.A.; per la seva relativament tardana incorporació "oficial" a l'espai barceloní (1897); pel procés de centralitat que en els darrers temps l'ha incorporat definitivament a la trama decisiva del teixit urbà, amb un canvi total de funcions i estratègies (Exposició de 1929, estació terminal de ferrocarril (1974-79); i finalment per la seva primerenca incorporació a les lluites urbanes (1970) i per la importància que aquestes han assolit dintre del conjunt barceloní (només cal recordar que avui el president de la Federació d'Associacions de Veïns és l'home de Sants, Carles Prieto).

D'aquesta proposició s'en desorenen dues vies de treball. Una que es fonamenta en que, per les raons suara exposades, aquesta àrea de Sants dóna l'escala adequada per a estudiar els processos de formació i producció de l'espai barceloní a tots els nivells. L'altra que mena sobre la qüestió del barri en els seus aspectes conceptuals i concrets, que torna a sorgir en les meves recerques com un leit-motiv constant (13) i que per la seva importància deixo completament per al capítol següent ja que obliga a formular unes hipòtesis concretes deslligades de la trama general que descabdello i que mena també a unes conclusions concretes lligades, però independents del tema general.

Quedi clar, doncs, que la tria de Sants, com a tria d'escala, es concebeix com a fonamental ja que suministra l'única eina que permet d'interpretar els processos de producció de l'espai urbà barceloní. Insisteixo en la tria de Sants com a tria d'escala, ja que també algún sector (Gràcia, Sant Andreu, Sant Martí, l'Esquerra de l'Eixample, potser) podria jugar -i voldria que el jugués ben aviat- el mateix paper.

ⓑ Al nivell de la producció concreta de l'espai de Sants he treballat sobre dues proposicions diferents, la primera referida als propietaris del sòl, la segona als industrials.

La primera pot formular-se així: l'apropiació privada del sòl, que conforma l'espai jurídic de la ciutat, no és relevant en ella mateixa, sinò en allò més genèric que es manifesta en la constitució d'un grup social -a escala més petita que el barri i que la pròpia ciutat- que pot imposar les seves estratègies sobretot a nivell de formulació legislativa per a tot l'Estat. La ciutat, doncs, i el barri encara més, apareix com a espai dominat

--incloent-hi també als propietaris del sòl o a un sector propietari d'ells. Dos fets recolzen immediatament aquesta hipòtesi que pot semblar aventurada. L'un que els primers conflictes urbans sorgits al sector estudiat, i també per tant a Barcelona, es produí a rel d'unes expropiacions de propietaris locals pel grup dominant general (14). L'altre, a nivell general, que l'oposició al Pla Comarcal per part dels propietaris fou plantejada no als barris ni a Barcelona, sinó a Madrid directament (15).

Això, doncs, ens porta afirmar que l'apropiació del sòl és un procés històric, que en els barris antics presenta una coincidència de les parcel·lacions successives i de dimensions petites -irrellevants per tant a nivell d'estratègies globals- amb el procés més recent de l'apropiació horitzontal dels blocs de pisos, que també és irrellevant a nivell d'estratègies. En la producció de l'espai, doncs, els importants, no són "aquests" propietaris del sòl, que objectivament prenen altres papers (usuaris, classes mitjanes en general), sinó els propietaris del sòl que formen la fracció dominant a la política municipal barcelonina i el grup hegemònic de la formació social espanyola fins avui.

La segona formulació és: els industrials han estat el grup decisiu alhora de la producció de l'espai urbà a Barcelona. Ho foren en la introducció de les formes capitalistes a la ciutat, i a Sants també; ho foren en la formació de relacions de producció determinades i específiques que superen els límits simples de la producció material al clos de les fàbriques (política paternalista d'obres socials, segregació de la mà d'obra); ho han estat també a l'hora de la redefinició espacial i social a Barcelona a partir de la Carta Municipal de 1960. Efectivament -i aquesta és la part més

... important d'aquesta hipòtesi- els industrials també han jugat papers diferents alhora i a partir dels anys seixanta ha actuat d'una banda com a industrials, però de l'altra i més destacada com a propietaris del sòl, doble condició que els hi ha donat ben segur l'hegemonia de la que han gaudit fins avui. Aquesta doble condició, que mostra que les diferències entre grups socials són relatives i complexes i que les classes socials no són monolítiques, quedarà palesa en el nostre treball a través de l'anàlisi d'una família ben representativa i ben lligada a Sants: els Muntadas-d'Albert-España.

Ⓒ En el nivell de les respostes hom pot afirmar que la lluita de classes, no en abstracte, sinó ben vivencialment, és sentida sobretot en l'espai urbà, i en els sectors més reduïts d'aquest espai. Això és degut a l'extensió de l'explotació cada dia a sectors més amples de la societat a mesura que el capitalisme ha avançat en el seu procés de concentració monopolista, alhora que també l'ha estesa a d'altres camps que el de la simple producció, amb la mercantilització de l'espai i del temps que a les ciutats ha trobat la seva forma primera i més perfecta. Aquest fet, juntament al de la percepció dels rols diferents que els mateixos agents poden jugar permet de formular una proposició en el sentit de que si la classe obrera sap sobrementar la desviació "regionalista" (fenòmen històric de començaments de segle) i la desviació purament "sindicalista" (encara avui molt arrelada) pot de manera fàcil articular en torn seu les demés classes populars i a nivell de barri prendre l'hegemonia de cara a alliberar petits espais polítics que permetin canviar la correlació de forces del bloc històric present i pretendre d'assolir la dominació un dia, dins d'una esquerra de socialisme pluralista i democràtic. Si les classes populars entenen

-- el problema urbà podran emprendre la tasca de constituir un bloc urbà nou que permeti constituir el nou bloc històric. Cal repetir que considero que aixó només és possible a nivell de barri, sempre que hom no oblidi, és clar, que en hi ha altres de nivells. Els moments preconstitucionals que vivim, sobretot a nivell local, obren possibilitats pràctiques de realització d'aquest tipus de projectes. Un fet és clar, si les classes populars no conquereixen la dominància dins del nou bloc, alguna altre classe ho farà, si no és la de sempre.

-- Notes al capítol 03.

1) Frase amb la qual Josep Fontana acaba el seu article crític "Ascens i decadència de l'escola dels "Annales" a Recerques, Ed. Ariel, Barcelona, 1974, nº 4; planes 283-298.

2) Salvador Tarragó, En defensa de Barcelona, op. cit., planes 15-27.

3) Una feina interessant però teòrica encara seria d'analitzar les diferències de fons que hi pugui haver entre les obres mes o menys recents d'autors tan diferents, o si més no tan allunyats en l'espai i en la formació, com Harvey, Lacoste o Quaini.

4) Considero força significatiu que, per exemple, la primera resposta aduïda en la polèmica originada a la revista L'Espace Géographique per l'article de Claval sobre "marxisme i espai" vagi articulada sobre l'estudi d'un cas concret (la formació de l'espai nacional a Tailàndia!). Vid. L'Espace Géographique, Paris, juliol-septembre 1977, tom VI, nº 3, planes 179-194.

5) David Harvey, Explanation in Geography, Ed. Arnold, London, 1969; veure especialment la gràfica en que exemplifica aquest procés explicatiu (gràfica 4.3 a la plana 34).

6) Collectif de Chercheurs de Bordeaux, "À propos de l'article

-- de P. Claval "Le marxisme et l'espace", a L'Espace Géographique citat, planes 173-174.

7) Aquest és el cas concret, si més no, que estudià Gramsci (Il Risorgimento, Ed. Einaudi, Torino, 1955; vid. planes 106 en endavant) i en el qual basà, en bona part, les seves teories sobre el bloc urbà i sobre el bloc hegemònic.

8) Intents que han estat analitzats sobretot per Francesco Roca en la seva tesi ja citada, que introdueix el marc teòric amb un símil que publicà el diari del Bloc Obrer i Camperol, La Batalla, a la primera plana del dia primer de juny de 1933, tot reivindicant la figura de Gramsci -llavors a la presó a Bari-: "Turin era la ciudad roja, la fortaleza comunista. Gramsci había encendido allí una antorcha de gran potencia. Milán, en cambio, era la ciudad pàlida. Allí predominaban los socialistas reformistas". El símil era comparar Barcelona amb Torino i Madrid a Milano.

9) Tenc interès de resaltar la diferència entre els termes "hegemonia" i "dominació" que empro. Per a explicacions em remeto als articles de l'equip Comunicación i de Manuel Azcárraga, "Hegemonía y dominación en la España de postguerra" i "Sobre el concepto de hegemonía" respectivament, ambdós apareguts a Zona Abierta, Madrid, estiu 1975, nº 4, planes 43-75.

10) Podem recordar que Fabià Estapé no s'ha cansat de repetir que mentre no poguem conèixer les operacions reals de compra-venda dels solars de l'Eixample de Barcelona (vedades encara llurs escriptures pel secret notarial dels cent anys) no podrem dir res de seriós sobre la producció real d'aquest sector tan important de Bar-

... celona, ni sobre la formació del conjunt barceloní els darrers cent anys, ni sobre el veritable procés d'acumulació de capital. La tesi de Carme Massana sobre els propietaris del sòl, en la qual ja fa temps que treballa, ens aportarà sens dubte aclariments importants.

11) Reflexionem sinò sobre la sencilla, però certera definició que en dóna el Fabra: "Suposició que es fa per tal de treure'n una conseqüència;" -vet ací un procés corrent i clarament exposat!- i encara segueix amb una segona acepció, ja més docta: "teoria provisionalment adoptada per explicar certs fets i guiar en la investigació d'altres". (Diccionari General de la Llengua Catalana, op. cit., pàg. 163).

12) Yves Lacoste, en l'obra tants cops citada, ho expressa clarament: "Les différents ensembles spatiaux dont il faut avoir compte pour appréhender convenablement la situation géographique d'un lieu, d'un espace ne peuvent pas être représentés à une seule échelle. Certains d'ont de sens qu'à très grande échelle, alors que d'autres n'ont de signification qu'à très petite échelle ou à échelle planétaire." (La géographie, ça sert d'abord..., pàg. 173).

13) En aquest sentit hom pot comprovar com tot l'esforç de recerca conceptual de la meua tesi de Llicenciatura (vid. Hostafrancs. Un barri de Barcelona, op. cit.) va ésser fet en torn a la definició del concepte "barri", i amb prou desencert com he pogut comprovar posteriorment.

14) En aquest sentit és ben aclaridor l'article sense signar, "La Asociación de vecinos Badal, Brasil y adyacentes hacia el futuro" aparegut a les planes 4-5 del butlletí especial del Centre

Social de Sants (Sants, 1977), sota el títol general Quan convé... Salvem Cotxeres. Diu textualment: ... y en contra de lo que es habitual actualment, fué fundada por los propietarios de fincas y terrenos afectados (...) El presidente, por ejemplo, Sr. Armadás (E.P.D.) era director de la fàbrica LA MORAVIA y el secretario, Sr. Gasull, propietario de un gran almacén de sacos y así casi la totalidad de los componentes de la Junta."

15) Veure per recolzar aquesta afirmació l'obra de Marçal Tarra-gó, Política urbana y luchas sociales, Ed. Avance, Barcelona, 1966, on a la plana 88 diu exactament: "Los constructores reaccionaron inmediatamente: la prensa silenció todo tipo de información relativa al Plan Comarcal cuando se producía en términos elogiosos; los constructores se organizaron en numerosas asambleas hasta encargar a un prestigioso grupo de abogados que constituyeran un despacho en Madrid para luchar contra el Plan, sin regatear para ello esfuerzos económicos. Se sucedieron los viajes a Madrid para visitar los diversos Ministerios. Los bancos y cajas de ahorros, protagonistas en los últimos tiempos de gran parte de operaciones inmobiliárias, retiraron todo crédito hipotecario hasta que la situación se aclarara. Una Asociación de Propietarios del Suelo, por boca de su presidente, llegó a afirmar que "defenderían sus terrenos con las armas si fuera preciso"..."

04. DELIMITACIÓ TEÒRICA I PRÀCTICA DE L'ÀREA D'ESTUDI

"Pour moi, l'analyse de la réalité concrète compte davantage que la transposition de théories générales au cas nécessairement particulier que représente tout organisme urbain. (...) Je pense que le citoyen, avec raison, fait davantage confiance aux analyses portant sur des situations réelles qu'aux discours et aux slogans."

M. PHILIPPONNEAU, Changer la vie, changer la ville. Rennes 1977, Op. cit., pàg. 14.

La meva convicció ja expressada de centrar i reduir espacialment el meu estudi per tal de trobar el desllorigador al cert empantanagament teòric referit, així com la meua línia de treball intel·lectual i personal constant m'obliguen a no obviar el difícil problema al voltant del "barri" i de la seva definició i aplicació (1). I no tan sols a no obviar-lo, sinó a dedicar-li força atenció, encara que seria molt més còmode de no haver-ho fet, ja que el "barri" és als estudis urbans una mica el que la "regió" ha estat -i encara és sovint- als estudis geogràfics, el que Lacoste anomena un concepte-obstacle. Obstacle

perquè de vegades amaga realitats més profundes que ens permetrien d'interpretar millor la realitat; obstacle també perquè la seva discussió pot ésser ben sovint força estèril. Cal que en parli doncs, i que sàpiga conjurar tots dos perills.

Si per a resoldre el primer ja he fet les observacions pertinents al capítol anterior, que es podrien resumir en part en aquesta frase de Phipponneau que he transcrit -el ciutadà té més confiança en les anàlisis de situacions reals, de barri sobretot en el cas de Barcelona on aquest tenen una vigència indubtable-, per a resoldre el segon cal abordar-ne la discussió i treure'n profit.

Les anàlisis del fenomen urbà són de fet recents relativament i, en canvi força abundoses, realitzades des de punts de vista molt diferents. Arquitectes, urbanistes, enginyers, economistes, advocats, geògrafs, sociòlegs, antropòlegs, polítics, funcionaris, periodistes, propietaris, comerciants entre d'altres s'han dedicat totalment o parcial a estudis sobre la ciutat, cada-ú amb la seva formació peculiar, cada-u amb els seus interessos particulars. En resulta, doncs, un tractament dels mateixos problemes amb enfoc ben diversos, el que obliga a fer nombroses aproximacions, i, alhora, resten sempre alguns buits epistemològics que són difícils d'omplir dintre de la gran varietat de propostes. El concepte de barri n'és ben afectat d'aquests dos fenòmens. En trobem innombrables definicions i concepcions, alhora que manca una articulació entre el camp teòric general i l'enfoc dels barris en concret. Aquest fet és segurament més acusat a Barcelona on tothom parla en un moment o altra de barri, però ningú no ha intentat de reflexionar-hi amb calma per tal d'elaborar unes

-- vies d'interpretació satisfactòries. Una part doncs dels objectius d'aquest treball són els d'aportar alguna llum a aquesta qüestió, sempre anant i vinguent de la teoria general a la pràctica evidència de l'existència dels barris a Barcelona.

Així, al primer text d'urbanisme -de geografia urbana?- que apareix, a l'obra d'En Cerdà que fa una teoria a partir dels seus coneixements, teoria que és una trasposició moltes vegades dels fets barcelonins, hi ha ja una definició de barri: "A la división por distritos corresponde otra inferior, á ella subordinada, cuyas partes se llaman barrios (del burg teutónico convertida la u en a, como la pronuncian los ingleses.) Los barrios, de la propia suerte que los distritos, se distinguen comunmente entre sí por medio de la numeración ordinal, sin más diferencia que la de referirse la de los distritos á toda la urbe y la de los barrios á cada distrito. No obstante, como cada administración y cada urbe, y aun puede añadirse cada época, tienen su modo especial de dividir el recinto y sus afueras, y de denominar las divisiones segun mejor les parezca, hay ocasiones en que los distritos y los barrios, en lugar de distinguirse por la numeración ordinal, se individualizan por medio de otras designaciones, tomadas en tal caso casi siempre del edificio ó establecimiento público mas notable, como distrito de Palacio, de la Universidad, de la Catedral; barrio del Hospital, barrio de Correos, barrio del Teatro, etc." (2).

Un concepte, doncs, clarament administratiu, d'acord amb el qual dividí el seu projecte d'eixample en barris articulats a partir de la infraestructura de serveis que dissenyà i mai fou realitzada. Bon enginyer i millor coneixedor de la ciutat

no demostra les seves qualitats filològiques en cercar l'etimologia del mot barri, que avui nosaltres -que tampoc som filòlegs, però podem disposar de la magnífica obra de Joan Coromines- coneixem bé com a derivada del mateix mot àrab, que significa "exterior, relatiu als afores, raval".

En l'ús popular aquest sentit administratiu és totalment absent (3), en canvi d'altres significats són emprats amb el mateix nom. Des del seu sentit més recte que indica "cadascuna de les parts en que es divideix un poble gran, una vila, una ciutat." (4), a sentits una mica pejoratius- "cinema de barri", "festa de barri", amb el mateix despreci que des d'una capital es parla de "províncies"- i, fins i tot, a sentits figurats -"anarse'n a l'altre barri" és sinònim de morir-se-. Val a dir que en català coexisteix amb el seu derivat "barriada", en principi barri gran, però correctament emprat per a designar sectors de residència popular, de fort creixement i allunyats del centre.

El francès ha conservat el mot llatí "quartier" del quartus en que era dividida l'arquetípica ciutat romana i recull més clarament el sentit administratiu, "Division administrative d'une ville", però també el sentit més indefinit que cerquem, "partie d'une ville ayant sa physionomie propre et une certaine unité", no en va de Paris provenen denominacions tan característiques com la "quartier latin" (5). L'anglès en canvi, gairebé desconeix el mot, que tradueix per veïnat, "neighborhood" introduït, doncs, un sentit fortament sociològic, "a number of people - i també "the particular section or district that is lived in by these people"- forming a loosely cohesive community within a larger unit (as a city, town) and living close or fairly close together

in more or less familiar association with each other within a relatively small section or district of usually somewhat indefinite boundaries and usually having some common or fairly common identifying features (...) and usually some degree of self-sufficiency as a group." (6).

Tot plegat ooc aclaridor per ara, concepte administratiu, fesomia pròpia, unitat de veïns autosuficient, cal eixamplar-ne les definicions.